

ŽELJKO MARTAN

FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU, DOKTORAND

E-mail: zeljko.martan2010@gmail.com

Stručni članak

UDK 94(497.1)“1918“(091)

Nemiri u Hrvatskoj od proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba do Prosinačkih žrtava

Ovaj rad se bavi ideološkim i društvenim prilikama u kojima se pred kraj Prvog svjetskog rata našla novoosnovana Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Međunarodno nepriznata država, teritorijalno okupirana i bez snažnog vodstva, dodatno su oslabili nemiri unutar njezinih granica uzrokovani, kako vojnim dezerterima poznatijima kao zeleni kadar, tako i nezadovoljnom većinom njezinih stanovnika, odnosno seljaka. Autor na temelju arhivskih izvora te dosad objavljene historiografije istražuje uzroke nezadovoljstva u narodu i napada na elemente staroga društvenog poretka te posljedice slamanja vojničko-seljačkoga pokreta, odnosno „seljačkoga“ republikanizma za daljnju socijalnu i političku situaciju u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Država Slovenaca, Hrvata i Srba, zeleni kadar, pobunjeno seljaštvo, „seljački republikanizam“, 1918.

Uvod

Krajem listopada i početkom studenoga 1918., u vrijeme kada se Prvi svjetski rat privodio kraju, a Država Slovenaca, Hrvata i Srba bilježila svoje prve dane, Hrvatsku je obilježilo razdoblje nasilja. Seljaštvo, odnosno većina tadašnjeg stanovništva težila je za promjenom ustaljenih društvenih poredaka koji nisu bili u interesu seljačkih masa. Državnim vlastima pristizale su pritužbe i pozivi u pomoć napadnutih svećenika, trgovaca, državnih činovnika, veleposjednika i ostalih struktura starog poretka iz većine naseljenih mjesta središnje i sjeverozapadne Hrvatske, Slavonije, a djelomice i Like. Historičari iz kasnijih razdoblja, poput Ferde Čulinovića, takve su društvene skupine uobičajali nazivati „izrabljivačkim elementima“¹ na selu. Posjede bogatijih slavonskih seljaka, vlastelinstva starih feudalaca, trgovine, pošte, općinske urede i željezničke postaje pljačkali su vojni dezerteri praćeni seoskim stanovništvom, bilo da se radilo o siromašnim seljacima, seoskoj inteligenciji ili o „gospođama i gospo-

1 Izraz koji koristi Ferdo Čulinović u svojem djelu *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, kako bi ukazao na glavne mete napada zelenoga kadra i pobunjenih seljaka. To su najčešće bili: veleposjednici (feudalci), državni činovnici, trgovci (naročito židovski) i svećenici. Vidi: Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama* (Zagreb: Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, 1957), 98, 110, 111.

đicama iz najboljih krugova“ koje „idu za pijanom ruljom“.² U danima najžešćih napada takve su društvene skupine često bile nazivane „pokvarenim elementima“³ sela, a kasnije i grada. Sve je izgledalo kao da se postojeći sustav vrijednosti, zastarjele hijerarhijske strukture te ukorijenjene društvene norme i zakoni urušavaju pred gnjevom seljaka praćenih bivšim vojnicima iz okolnih brežuljaka i šuma. Iluzorni snovi Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba sa svojim banketima i zdravicama usred Zagreba te obećavajući unitaristički govori i proglašeni o slobodi, jednakosti i bratstvu triju naroda sukobili su se s jednostavnim „republikanskim“ željama seljaka. U većini slučajeva to je bio svijet u kojem bi seljacima bilo dostupno dovoljno obradive zemlje, bez gubitka voljenih i imovine te „bez vojne obveze, ni plaćanja poreza ni drugih tereta.“⁴ Mnogi su tvrdili da su zbog „seljačkoga krivog shvaćanja slobode“⁵, kao primjerice u Ludbregu, kraj Prvoga svjetskoga rata u Hrvatskoj obilježila ubojstva, strahovi, pljačke, osvete, zavist i vatra te da je mentalni i životni jaz između seljaka i političke i građanske elite bio izrazito uočljiv. U samo nekoliko dana od proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba situacija se toliko pogoršala da se nekoliko stoljeća nakon smrti seljačkoga vođe Matije Gupca opet počelo govoriti o „velikim bunama i užasnim danima, (...) uzburanim seljacima“⁶, a kasnije i o „ruskom boljševizmu“⁷, te novom „socijalno-revolucionarnom pokretu siromašnog seljaštva.“⁸

U radu će se pokušati detektirati glavni razlozi vojnog dezertiranja i pobune seljaštva uz „boljševizam“ revolucionarnog karaktera koji im se često pripisivao. Također, rad obrađuje i glavne „mete“ napada pobunjenih vojnika i seljaka, a bavi se i mogućim razlozima njihova napada. Na kraju ćemo se osvrnuti na pitanje zašto je došlo do iznenadnog sloma ovoga svojevrsnoga socijalnog pokreta te kakva je bila

2 Ivo Banac, „I Karlo je ošo u komite: Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest* XXIII (1992): 29. Autor se referira na članak „Pljačkanja“ objavljen 1. prosinca 1918. u časopisu *Židov*.

3 Pogrdni naziv za dezertirane vojnike, odnosno pripadnike zelenoga kadra i njima pridruženih seljaka. Tim su ih imenom često nazivali pripadnici mjesnih odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u svojim izvještajima NV SHS-u u Zagrebu. Takve izraze nalazimo primjerice kod Janka Baričevića, predsjednika mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS u Grubišnom Polju (vidi: Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (u nastavku: HR-HDA), Fond Narodnog vijeća SHS u Zagrebu (u nastavku: NV SHS): Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 173, telefonska obavijest iz Grubišnog Polja od 2. studenoga 1918.) ili kod izvješća mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS iz Lepoglave od 22. studenoga 1918. (vidi: Josip I. Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, *Arhivski vjesnik* I (1958): 138.). Kasnije, početkom 1919., taj je naziv postao učestao za protivnike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ponajprije za seljake i političare koji su bili za republikansko uređenje Hrvatske (vidi: „Narode, mir!“, *Volja naroda*, 27. veljače 1919., 4).

4 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 38.

5 Josipa Paver i Slavica Pleše, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba* (Virovitica: „Ognjen Prica“, 1993), 128.

6 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 5, telefonske obavijesti primljene kod vojničkog odsjeka Narodnog vijeća SHS u Zagrebu o situaciji u Osijeku od 30. listopada 1918.

7 Izvještaj vojnom odsjeku Narodnog vijeća SHS od Izvidnog jašilačkog odjela, 28. prosinca 1918., vidi u: Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919.: izabrani dokumenti*, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008), 519–523.

8 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama* 124.

općenito sudbina hrvatskog seljaka u narednim mjesecima i godinama. Naročito je fokus rada usmjeren na društvene i socijalne probleme hrvatskog seljaštva, ali i političko pitanje seljaštva, odnosno shvaćanja „seljačkoga“ republikanizma kao jednog od faktora njihove pobune, a što je u ranijim radovima bilo često izostavljano ili nedovoljno naglašeno.⁹ Sukladno s time, u radu se po prvi puta razmatra povezanost nezadovoljstva seljaštva i pripadnika zelenog kadra s događajem koji je u hrvatskoj historiografiji poznat kao „Prosinačke žrtve“.

Prvo ćemo ukratko predstaviti pobunjene vojnike iz naroda poznate kao dezerteri, bjegunci ili vojnici iz šume. Često su nazvani i komitadžijama ili komitima. Ipak, najpoznatiji su pod jednim imenom koji su baštinili po šumovitim zelenkastim obroncima na kojima su se sakrivali kao pljačkaši, nositelji novih ideja ili vojni bjegunci koji su očekivali kraj rata i povrat svojim domovima. Svi su oni u historiografiji poznati pod nazivom – zeleni kadar.

Zeleni kadar: razlozi dezerterstva i formiranja zelenoga kadra

Dezerterstvo s bojišta tijekom Prvoga svjetskog rata, a naročito s ruske fronte, bila je česta pojava kod austro-ugarskih vojnika. Hrvatski vojnici nisu predstavljali izuzetak. Kako saznajemo iz povjerljivog izvješća hrvatsko-slavenskoga oružničkog zapovjedništva podnesenog 12. siječnja 1918. Zemaljskoj vladi u Zagrebu, u Hrvatskoj je još 1917. bilo uhićeno oko 20 000 vojnih bjegunaca koji „počinjavaju svoja nedjelja i nasilja, gdje se pojave“ iako su takve pojave „u cijeloj Monarhiji skoro jednake.“¹⁰ Razlozi dezerterstva, a time i nezadovoljstva bili su raznoliki. Ideološki, radilo se na prvome mjestu o razočaranju ratom i borbom za interese tuđinske vlasti, kao što je u slučaju Hrvatske bila carska „kruna“. No, politička orijentacija te neposlušnost prema vlasti, odnosno protuaustrijiski defetizam, bili su tek kap u moru razloga koji su prisiljavali i ohrabivali vojnike na dezerterstvo. Prije svega spomenimo i složene

9 Na našem se području o pokretu zelenoga kadra pisalo kako u znanstvenim časopisima, tako i u pojedinačnim znanstvenim publikacijama. Ipak, radi se o malom broju radova, od kojih je vrijedno spomenuti: Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama* (Zagreb: Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, 1957); Josip I. Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, *Arhivski vjesnik* I (1958): 11-173.; Bogdan Krizman, „Grada o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.“, *Historijski zbornik* X (1957): 149-157.; Bogumil Hrabak, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, u: *Zbornik historijskog instituta Slavonije i Baranje* XVI, ur. Mile Konjević (Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, 1979): 1-131.; Ivo Banac, „I Karlo je o’šo u komite: Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest* XXIII (1992): 23–43.; Bosiljka Janjatović, „Represija spram hrvatskih seljaka 1918. – 1921.“, *Časopis za suvremenu povijest* XXV (1993): 25–43.; Tomislav Bogdanović, „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* XXIII (2013): 96-108.; Željko Martan, „Ustanak „pokvarenih elemenata“ protiv „izrabljivačkih elemenata“: nemiri u sjeverozapadnoj Hrvatskoj potkraj Prvoga svjetskog rata“, u: *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014.*, ur. Stjepan Damjanović (Zagreb – Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2014): 593-633.

10 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918.“, 45.

humane razloge, poput želje jednoga oca da nakon godina ratovanja u vrlo lošim uvjetima zagrlji svoju obitelj te se uvjeri da su mu najmiliji preživjeli sve nedaće rata. Naročito je taj strah bio obostran kod tek vjenčanih parova što saznajemo iz brojnih pronađenih privatnih pisama vojnika palih na fronti. Ne smijemo zaboraviti ni razne bolesti i teške higijenske uvjete koje su obeshrabrivala vojnike na bojištima, a iznad svega tu je i stalna materijalna neimaština praćena glađu te borbom za svaku kaloriju. O tome nam zorno svjedoči i vojno izvješće od 1. listopada 1918. poslano s talijanske bojišnice, odnosno iz štaba generala Svetozara Borojevića. Spomenut ćemo tek neke od brojnih vojničkih tegoba o kojima izvješće govori:

Teški bolesnici po bolesničkim sobama ili u divizijskim sanitetskim ustanovama imaju zagađeno, poderano rublje. Grozničavi od malarije oni moraju goli čekati dok im se operu i osuše njihove prnje. O vojničkoj časti nema ni govora tamo, gdje se vrijeđaju najosnovniji osjećaji čovječnosti. (...) Vojnici otvoreno priznaju, da su uzroci samovoljnih udaljenja od vojske i dezertiranja ne samo ratni umor, nego osobito slaba ishrana. Jer svaki dezertir – čak i onda, ako bi sakriven u šumi morao živjeti – može se bolje prehraniti u pozadini, nego li vojnici na fronti.¹¹

U izvještaju se također napominje kako su vojnici zabrinuti vijestima koje na bojišta nose „ruski povratnici“ iz domovine u kojoj se „s obzirom na trgovinu, divlju špekulaciju, lihvarstvo, preobilje i izrabljivanje siromašnih i najgore plaćenih, mogu zapaziti sva obilježja kao u predrevolucionarnoj Rusiji.“¹²

Miroslav Krleža, kao svjedok vremena, u svojoj nam antiratnoj zbirci povijesnih pripovijedaka *Hrvatski bog Mars* donosi psihološku i socijalnu sliku hrvatskih domobrana na stranim bojištima za vrijeme Prvog svjetskog rata. Iako Krležina književna djela ne možemo percipirati kao primarne historiografske izvore, ona nam ipak iz autorove perspektive predstavljaju vrijedna svjedočanstva za moguću rekonstrukciju životnih prilika hrvatskih vojnika usred ratnih zbivanja. Slikoviti su opisi i nedaće Krležinih „malih“ ljudi, domobrana; „zagorskih rudara, podravskih vinogradara i stubičkih težaka, (...) unuka Matije Gupca“ koji u Galiciji „stupaju vani u tmini“ dok se, kako piše Krleža, ne vrate u pučku školu u Bistrici Lesnoj na mrtvozornički stol divizijskoga mrtvozornika, studenta Palčića.¹³ Uzalud u *Bitci kod Bistrice Lesne* Vid Trdak, domobran, seljak i zabrinuti otac, u trenutku smrti brine što će biti s njegovom djecom, a domobran Štef Loborec, koji nakon što je prebolio tifus i bio ponižen jer mu je oteto njegovo „sveto pravo“ zajedno sa svojim drugovima pogiba na koti 313 „u slavu hiljadugodišnjeg kraljevstva Sent Ištvana...“¹⁴ Student Vidović u Poljskoj (*Baraka Pet Be*) i zagorski mladić, gotovo dječak, Jambreč u Galiciji, a potom u dvorcu Belvedere (*Domobran Jambreč*) daju nam dodatan opis stradanja hrvatskih, ali i drugih vojnika „čija su mladost, zdravlje i ljepota u ratovima žrtvovani

11 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 63.

12 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 63.

13 Miroslav Krleža, *Hrvatski bog Mars* (Zagreb: Tipex, 1995), 39.

14 Ibid., 7.

za tuđe interese i profite“ u feudalnoj tradiciji i kulturi koja se prema Barici Pahić Grobenski „u ratu otkriva kao kultura sebičnosti i ljudožderstva.“¹⁵

Stoga ne iznenađuje da se u okolnostima koje je prouzrokovala surovost rata mnogo vojnika odlučilo na dezerterstvo. Svakodnevna prijetnja vlastitoga uništenja, loši međuljudski odnosi između visokih vojnih dužnosnika koji su često bili iz feudalnih obitelji te običnih vojnika iz sela i grada, ali i sumnja u korist rata i nastavak borbe, također su mogli potaknuti vojnike da pobjegnu s bojišnice ili da se ne vrate sa svojih dopusta. Nisu ni slučajevi samoranjavanja bili rijetki. Budući da je dezerterstvo bilo kažnjavano smrću, hrvatski vojnici koji su se vraćali u domovinu sakrivali bi se po šumovitim područjima središnje i sjeverozapadne Hrvatske, Slavonije, Baranje i Srijema, od kuda i praktičan naziv „zelenokadrovci“¹⁶ ili zeleni kadar. Krleža je pisao da su u njegovoj domobranskoj knjizi, „svi junaci u duši zelenokaderaši...“¹⁷ Pred kraj rata je ovaj u početku relativno malen broj vojnika, prerastao je u ozbiljan masovni pokret s proturatnim, revolucionarnim i socijalnim elementima.¹⁸ Iako zbog pomanjkanja informacija nismo u stanju izračunati točan broj pripadnika zelenoga kadra na području Austro-Ugarske Monarhije, pretpostavlja se da je potkraj rata u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije bilo negdje oko 200 000 pripadnika zelenoga kadra.¹⁹ Što se tiče Hrvatske, najviše ih je bilo na području Petrove gore s oko 8000 dezertera, zatim na Zrinskoj gori te na Fruškoj gori s oko 6000 dezertera.²⁰ Daljnje veće koncentracije pripadnika zelenoga kadra bile su na području Hrvatskoga zagorja, posebice oko Novoga Marofa, Klanjca, Pregrade, Krapine i Varaždina, zatim po šumama Gorskoga kotara i Like, osobito oko Gospića, Otočca, Brinja i Delnica, ali i u mjestima oko Karlovca, pa čak i Zagreba. Što se tiče Slavonije, najveći nemiri bilježe se u pograničnim područjima Slavonije s Bosnom i Hercegovinom, preciznije oko Slavenskoga Broda, ali i u okolici Osijeka, tj. na području Dalja, kao i većem dijelu ostalih slavonskih i podravske sela, koja su na neki način, više ili manje, bila označena ili napadima pripadnika zelenoga kadra ili pobunjenih seljaka.

Moramo napomenuti da su rijetko kada vojnici zelenoga kadra obitavali u šumama sami. Naprotiv, često su bili okruženi svojim rođacima, poznanicima pa čak i boravili na selu „gdje su, u dosluhu sa svojim obiteljima i uz prešutni pristanak suseljana, obrađivali zemlju s puškom u ruci, uvijek na oprezu pred žandarskim patrolama.“²¹ Tome u prilog ide i telefonska obavijest Stjepana Hrastovca, načelnika

15 Citirano prema osvrtnu Barice Pahić Grobenski u metodičkoj raščlambi povijesne pripovijetke *Domobran Jambreč*. Vidi: Miroslav Krleža, *Kraljevo – Hrvatski bog Mars* (Varaždin: Katarina Zrinski, 2011), 300-301.

16 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 99.

17 Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 423.

18 Više o razvojnim etapama zelenoga kadra vidi kod: Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 123-126., te kritiku istoga kod: Krizman, „Građa o nemirima“, 149-157.

19 Izračun prema: Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 97.

20 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 24., također vidi: Ljudevit Pivko, „Zeleni kadri“, *Vojni vjesnik III* (1922): 23-26.

21 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 24. O preferencijama kretanja pripadnika zelenog kadra također vidi:

iz Dubrave kod Križevaca, koji je 2. studenog 1918. javio Narodnom vijeću SHS u Zagrebu: „da su šume oko Dubrave pune razbojnika koje podupire i domaće stanovništvo.“²² I upravo će ta simbioza ili bolje rečeno suradnja pripadnika zelenoga kadra sa selom čiji su dio u većini slučajeva i sami bili, dovesti do kasnijega katastrofalnog razaranja, bunta i osvete nad „elementima“ starog društvenog poretka, iako su se svi dezerteri nakon proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, 30. listopada 1918., mogli slobodno vratiti svojim domovima.²³ Jedna od važnijih karakteristika zelenoga kadra jest da su njegovi pripadnici zajedno sa seljacima pokušali riješiti osnovna egzistencijalna pitanja hrvatskoga sela, poput agrarnoga pitanja, tj. preraspodjele zemljišta, ali i oslobođenja seljaka od omraženih rekvizicija i drugih davanja. Oni su kod seljaka mogli biti percipirani kao njihovi zaštitnici, a na kraju krajeva bili su dio seljačkoga svijeta kao očevi, supruzi ili sinovi. To je naročito bilo vidljivo tijekom političkih promjena početkom studenoga 1918., koje su kod seljaka i dezertera potaknule očekivanja promjena postojećih hijerarhijskih društvenih struktura. Ipak, na vodećim pozicijama vlasti i dalje su ostali većinom isti ljudi, počevši od bana, velikih župana pa do općinskih službenika, što je također mogao biti razlog nezadovoljstva i nemira. S vojnicima zelenoga kadra u pozadini, a često i bez njih, kod siromašnih je seljaka, radnika te nižih državnih činovnika nakratko nestalo dugovječno poštovanje i strah prema tzv. seoskim „izrabljivačkim elementima“. Tako, primjerice, 1. studenog 1918. žandarmerijski činovnik u Bednji, koja je bila jedna od najnaseljenijih i najsiromašnijih općina u Hrvatskome zagorju, javlja Oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu da je pouzdano saznao

da vojnici koji su se od čete razbježali i koji se kao bjegunci nalaze te razne građanske osobe spremaju, da jednom na općinske činovnike, župni dvor, vlastelinstvo Trakošćan, te na razne bogataše i uplive osobe navale, u svrhu da im njihovo dobro raznesu, tobože da su se svi ovi obogatili za vrijeme rata, a oni da su se na fronti boriti morali, te da su općinski činovnici skrivili, da im se pojedina njihova goveda rekvirirani morala.²⁴

Ferdo Čulinović primjećuje da „Glad, oskudica, svakodnevne ratne tegobe, zatim sve to opasniji val epidemije itd., pored sve većih ratnih ljudskih žrtava, sve je to pojačavalo pokret protiv rata i nosilaca ratoborne politike u Habsburškoj Monarhiji.“²⁵ Međutim, uzroci nezadovoljstva vojnika na bojištima bili su i uzroci nezadovoljstva hrvatskoga sela. Bili su to razlozi za pobunu koja će u studenome 1918. gotovo cjelokupno područje ondašnje Hrvatske u sklopu Države Slovenaca, Hrvata i Srba uvesti u dane izrazitih socijalnih previranja koja će se u blažem intenzitetu u Hrvatskoj nastaviti i u sljedećim godinama.

Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 98.

22 Krizman, „Građa o nemirima“, 116.

23 Vidi „Poslanicu Narodnog vijeća SHS vojnicima“, od 20. studenog 1918., u: Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 409-417.

24 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 102.

25 Ibid., 56.

Novija istraživanja dokazuju da su zelenokadrovci, pogotovo veće skupine, „pokazivali najosnovnije oblike organizacije“, da su „stvarali primitivne zakone“, „birali svoje vođe“, „imali svoje simbole vlasti u obliku zelene grane s konjskim repom“²⁶, te da su svojim skupinama davali različita imena (npr. skupina „Kolo gorskih tića“ koja je posjedovala i svoj „statut“), što je suprotno zastarjelim pretpostavkama da se zeleni kadar „nigdje nije razvio do stepena kakve organizacije“.²⁷ Štoviše, pripadnici zelenog kadra koji su se sakrivali po šumama oko Pavlovaca u Slavoniji razvili su čak i svoj poseban šifrirani govor.²⁸

Život hrvatskih seljaka uoči nemira i uzroci njihova nezadovoljstva

Osvrnimo se sada na život seljaka i prilike na selu uoči proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba te na moguće razloge njihova bunta, pljačke i počinjenih zločina koji su trajali relativno kratko (najveći nemiri trajali su 10 do 15 dana nakon uspostavljanja nove države), ali su po svome intenzitetu sličili „malom ratu“ unutar novoosnovane države, pa čak i svojevrsnoj „socijalnoj revoluciji“. Kada analiziramo i pokušamo razumjeti uzroke nezadovoljstva seljaka, nailazimo na splet međusobno povezanih razloga koji gotovo uvijek dovode do nemira. Pritom je zanimljivo da su se pljačkanja odvijala u Slavoniji i središnjoj Hrvatskoj, područjima relativno bogatim hranom i obradivom zemljom, za razliku od kršne Dalmacije gdje bi se nemiri prije očekivali. Objašnjenje treba tražiti u nekoliko činjenica.

Tijekom ratnoga razdoblja, a naročito potkraj i u prvim mjesecima nakon rata, velikim dijelom Europe vladala je nestašica i glad od koje ni hrvatska sela i gradovi nisu ostali pošteđeni. Dodatan problem bilo je agrarno pitanje koje novoosnovano Narodno vijeće SHS u Zagrebu nije uspjelo riješiti potrebnom brzinom te su u nekim mjestima odnosi između seljaka i starih vlastelina još uvijek podsjećali na feudalne odnose.²⁹ Stvarna moć, kao i utjecaj Narodnog vijeća, jedva su prelazili okvire gradova. Uzaludno se Stjepan Radić, povjerenik sekcije za agrar Središnjega odbora Narodnog vijeća SHS, 29. listopada 1918. referirao na kineskoga filozofa Konfucija „da vladati znači u prvom redu ‘čuvati narod od bijede’...“³⁰ Nadalje, nemiri su kulminirali krajem listopada i tijekom studenoga, u neplodnim i hladnim mjesecima, kada se ne obrađuje zemlja i kada je posebice kod seljaka s malo zemlje zavladala nestašica hrane. Primjerice, već je početkom listopada nastupilo naglo zahladnjenje, a Ivančicu je prekrilo prvi snijeg.³¹ Podbacila je i berba grožđa u Hrvatskom zagorju³²,

26 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 24-25.

27 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 98.

28 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 88.

29 Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim zemljama*, 115.

30 Mira Kolar, „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 29 – 30. listopada 2008. pod pokroviteljstvom Sabora Republike Hrvatske*, gl. ur. Romana Horvat (Zagreb: Matica Hrvatska, 2012): 73-96.

31 „Gradske stvari – Nagla promjena vremena“, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., 3.

32 „Gradske stvari – Početak branja“, *Volja naroda*, 10. listopada 1918., 3.

a mnoga mjesta poput Bednje, Kamenice, Ivanca, Očure ili Lepoglave nisu imala dovoljno obradivog zemljišta da bi seljaci uopće mogli išta zasijati uz opće pomanjkanje sjemena. Naročito je u jesen 1918. stanovništvo Lepoglave i okolnih mjesta živjelo u bijedi jer je još uvijek preko polovice općinskoga zemljišta bilo u vlasništvu lepoglavskoga zatvora. Prema članku iz *Volje naroda*³³ koji su potpisali „žitelji lepoglavske župe“:

Narod je maran, kini se i muči od jutra do mraka, ali koja mu korist kad mu upravo tu, u ovom najgušće naseljenom kraju podigoše zemaljsku kaznionu, protiv koje ne bi imao nitko ništa, da unutar nekoliko godina nije ista zaokupila od čazmanskog kaptola sav najplodniji, za gospodarski razvoj i raseljavanje najplodniji dio zemljišta, te nas uvođenjem vlastite poljoprivrede, od koje mi ništa nemamo, skućila u našem razvoju, a što je najvažnije opstanku i prehrani, na koje mi kao starosjedioci imamo neprijeporno pravo. (...) Kazniona ako se ne kani premjestiti u koji bogatiji kraj, neka se bavi kućnim obrtom, tvorničarstvom ili industrijom, a nama prepusti poslove za koje smo mi zvani i koji povrh toga u nazočnom slučaju za nas znače životno pitanje.³⁴

Članak je napisan u prvoj polovici prosinca, odnosno u razdoblju nakon nemira koji su zahvatili okolicu Lepoglave u studenome 1918. godine. Naime, 6. studenog 1918. oko 30 mlađih vojnika koji su se vratili iz ruskog zarobljeništva napalo je lepoglavski zatvorski odjel u Čretu, razoružalo stražare i istjeralo kažnjenike iz njihovih soba. Naredili su im da krenu svojim kućama jer, kako su vojnici uobičajali govoriti, „sada je sloboda i da stari zakoni po kojima su suđeni više ne vrijede.“³⁵ S obzirom na to da se vojnicima nije pridružilo još oko 30 naoružanih vojnika koji su se u to doba sakrivali na Ivančici, vojnici su već sutradan bili rastjerani, a petero ih je bilo uhićeno.³⁶ Napokon, cijene su na cjelokupnom području Hrvatske neprestano rastle, bilo da se radilo o mesu, brašnu, masti, maslacu, šećeru, krumpiru i ostalim živežnim namirnicama ili o petroleju, ugljenu, drvu, pa čak i mrtvačkim sanducima.

Uz zeleni kadar, Hrvatskom se nakon rata kretalo mnoštvo stranih vojnika koji su se vraćali s fronte svojim domovima i pri tome haračili brojnim selima. O tome svjedoče brojne telefonsko-telegrafске obavijesti poslane iz Slavonije u Zagreb. Tako su, primjerice, 30. listopada 1918. relativno miroljubivi vojnici austrijske i njemačke vojske prolazili Osijekom,³⁷ dok je područje Varaždina, a ponajviše okupiranog

33 *Volja naroda* bile su tjedne novine grada Varaždina i varaždinskoga kraja koje su u Varaždinu počele izlaziti u mjesecima pred kraj Prvog svjetskog rata, odnosno od 4. srpnja 1918. To su bile novine jugoslavenske orijentacije, a uz svoj naziv imale su i podnaslov: *Glasilo seljačke i građanske demokracije*. Od devetoga broja novine su nosile novi podnaslov: *Glasilo jugoslavenske demokratske stranke*. Novine su izlazile do 1. travnja 1922., a nakon toga datuma spojile su se sa čakovečkim novinama *Glas Međimurja* u novi tjednik pod nazivom *Glas Međimurja i Zagorja*.

34 „Iz okolice – Lepoglava“, *Volja naroda*, 12. prosinca 1918., 5.

35 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918.“, 138.

36 Ibid., 137-138.

37 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 24, telefonske obavijesti primljene iz Vinkovaca od 31. listopada 1918.

Međimurja³⁸ ugrožavala neprijateljski raspoložena mađarska vojska, koja je za vrijeme okupacije počinila brojna zlodjela i odmazde nad međimurskim stanovništvom. Treba uzeti u obzir i činjenicu da mnoge obitelji čiji su muški članovi bili u ratu nisu bile u mogućnosti obrađivati zemlju. Postojao je i problem nestašice sredstava obrade te jeftino rekvirirane stoke i ostalih poljoprivrednih proizvoda što je neizbježno dovodilo do pojave gladi. Uz izuzetak bogatijih obitelji i vlastelinstava u Slavoniji, Srijemu i Hrvatskom zagorju, ovi su problemi opterećivali svakodnevnicu većine siromašnoga, odnosno osiromašenoga dijela seljaštva. Iznimno je dramatična situacija bila u Dalmatinskoj zagori i Hercegovini. Glad 1917. potaknula je smještanje oko 17 000 hercegovačke djece kod imućnijih obitelji u Slavoniji i Srijemu gdje im je sudbina uvijek bila na klimavim i „radnim“ temeljima te su često iskorištavani kao radna snaga.³⁹

Glad čini čovjeka opasnim i nezadovoljnim, međutim glad ne caruje sama. Često je prati i pojava bolesti. U doba loše medicinske njege, manjkave higijene, a pogotovo situacije na selu nakon rata, bolest je uzimala svoj danak među novorođenima, muškarcima u najboljim godinama, a na kraju i starijima. Uz mnoge bolesti koje su od pamtivijeka pustošile selom, poput tuberkuloze, difterije, velikih boginja, kolere ili dizenterije, tih je prijelomnih tjedana od listopada preko studenoga do prosinca Hrvatskom kao i velikim dijelom Europe harala španjolska gripa. Ni grad nije bio pošteđen. Prema sintezi Ive Goldsteina, tijekom hladnih mjeseci, toj je bolesti podleglo preko 20 000 ljudi. Ivo Goldstein ističe da se španjolska gripa po „intenzitetu, brzini širenja i posljedicama koje je prouzročila može se ubrojiti u najteže epidemije zabilježene u hrvatskoj povijesti (...) od koje je oboljelo gotovo 90 posto stanovnika Hrvatske.“⁴⁰ Uza sve te nedaće, teško da se onih dana mogla naći obitelj koja nije bila izravno ili na neki drugi način dotaknuta tragedijom, odnosno depresijom rata. Definitivno je selo, gdje je živjela većina stanovništva, snosilo najteže posljedice. Tisuće ožalošćenih roditelja, žena i djece bili su suočeni s činjenicom da im se najmiliji više neće vratiti, da je rat gotov, a život se nije značajno promijenio i ne žive u većem blagostanju nego prije rata. Razočarani seljaci nisu pronašli utjehu u činjenici da Monarhija više ne postoji, jer nova vlast u Zagrebu, „kaputari“, „cilindraši“, kako su ih pogrdno nazivali, nisu bili ništa bliže selu od nekadašnjega cara. Bila su to dva sasvim različita svijeta, a u tako kratkom vremenu postojanja Narodnog vijeća SHS-a teško da se uopće moglo udovoljiti potrebama seljaka koji su očekivali brzo rješenje svojih egzistencijalnih problema. O raspoloženju seljaka i građana iz Ogulina za vrijeme nemira te njihovom percipiranju nove vlasti zorno svjedoči njihov zahtjev poslan Narodnom vijeću SHS u Zagrebu:

Narod se sastaje i ljubopitljivo se interesira – kamo on spada sada. Gospoda se separiraju i ne pitaju narod ništa, već samo zapovijedaju. Svaki kaže – ta to je isti nasilni

38 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 6, br. 18, obavijest od strane očevidaca iz Međimurja u Zagrebu od 12. studenoga 1918.

39 Ivo Goldstein, *Hrvatska: 1918–2008*. (Zagreb: Novi Liber, 2008), 18.

40 *Ibid.*, 17.

režim, kao i kad smo bili s Mađarima. (...) Danas se nas seljake od strane kapitalista i označene birokracije niti ne gleda, jer si ta gospoda misle – ovo su naše sluge i fukara, a mi ćemo opet zapovijedati.⁴¹

Glad i bolest praćena smrću dovoljan su razlog za pobunu. No da bi se velike mase mogle pokrenuti, potrebna je i psihološka perspektiva koja proizlazi iz nabrojanih tegoba većine ondašnjega hrvatskog stanovništva. Ta psihološka perspektiva uključuje osjećaj nesigurnosti, tjeskobe i straha. „Strava i užas na selu ogromni su,“⁴² riječi su Franje Novaka, Marije Zorčec i Mone Zorčec iz Pribislavca u Međimurju, nakon što su 12. studenog 1918. došli u Zagreb svjedočiti o zlodjelima koje su činili mađarski vojnici i činovnici nad Hrvatima i nad velikim dijelom romske zajednice. Prvo su Romi opljačkali nekoliko dućana i dio jednoga vlastelinstva. U razloge pljačkanja, bili oni socijalni, ideološki ili zbog pukog preživljavanja – nećemo ulaziti, jer nismo sigurni. No, zna se što je zbog nekoliko ukradenih prehrambenih namirnica uslijedilo od strane žandara i mađarske vojske:

U utorak ušlo je u selo oko 60, što žandara, što plaćenih četa mađarskih i počese bez ikakvog razloga hvatati ljude krive i ne krive, tući ih kundacima i zatvarati; (...) pozvali su i prisilili čitavo selo, žene, djecu, starce i bolesnike da izađu na mjesto gdje su na murve objesili ženu. (...) Objesili su: Terezu Vrbancet oko 36 godina staru i tri muškarca. (...) Na istom mjestu postrijeljali su jednu ženu Veronu Zorčec i pet muškaraca. (...) Pripominjemo, da su sve poubijane prije isprebijali kundacima i ostavili ih obješene tri dana visjeti ne dozvolivši da ih se pokopa na groblju. (...) Glasa se da namjeravaju još ubiti. (...) ⁴³

Brutalnost i lekcije zastrašivanja nisu bile rijetke tih dana diljem Hrvatske; strah i panika osjećali su se na svakome koraku, a često pretjerane glasine o različitim zločinima nad seljaštvom, produbljivale su i širile strah još od vremena rata pa do posljednjih dana nemira. Pritom se ne govori samo o strahu od smrti, nego i o strahu od gubitka svega za što se jedan seljak cijeli život mučio, a sada mu prijeti pljačka od strane prolazećih vojnika, pripadnika zelenoga kadra ili susjednih seljaka. Javljao se i strah od silovanja, ponovnog novačenja te zbunjenost namjerama „nove vlasti“. Strah od neizvjesne budućnosti bio je također sveprisutan. Strah se počeo širiti i na bogatiji dio stanovništva, pripadnike staroga društvenog poretka o čemu će biti govora u narednom poglavlju.

Kombinacija gladi, bolesti, smrti i straha dovoljna je za stvaranje kratkotrajnoga ili dugotrajnoga delirija, anarhije, stanja srdžbe i bijesa. Ta je situacija predstavljala pogodno tlo za širenje teorijske podloge, marksističkog diskursa o „boljem“ svijetu, svijetu „jednakih“ i „pravednosti“, gdje će svima biti „dobro“ jer će biti „slobodni“,

41 Zahtjev seljaka i građana iz Ogulina s proglasom „Neka nas se zlo ne shvati“ Narodnom vijeću SHS od 27. studenoga 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918.“, 145-146.

42 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 6, br. 18, obavijest od strane očevidaca iz Međimurja u Zagrebu od 12. studenoga 1918.

43 Ibid.

a vlast u rukama radnika i seljaka. Tih su dana socijaldemokrati ili „povratnici“, tj. vojnici s ruske fronte širili gorljive povike poput: „Na noge radni narode! Pokaži da si za narodnu slobodu i samoodređenje, da si punim srcem spreman na sve žrtve, koje veliki dani od tebe traže. (...) Naprijed za narodnu slobodu i bolji život.“⁴⁴ Uz činjenicu da je na selu postojala određena politička svijest, nije ni predratni utjecaj Stjepana Radića bio zanemariv, kao ni ideje seljačkoga republikanizma, koji je, uz ideološke ideale, ponajprije bio izjednačen s idejom „punoga želudca“ te manjih poreznih i inih davanja. Tako su se primjerice za vrijeme nemira u studenome 1918. godine žitelji Donje Stubice i okolice izjasnili da su „većinom za republiku“⁴⁵ dok se u Desiniću, Klanjcu i okolici Pregrade moglo čuti da narod želi uništiti svu gospodu te „stvoriti republiku po svom čefu.“⁴⁶

Potaknuti promjenama nakon rata, novom slobodom i primamljivim pričama vojnika s ruskoga bojišta o Listopadskoj revoluciji, narodnoj vlasti, smrti „bogatuskih kaputara“,⁴⁷ godinama potlačivani seljaci prihvatili su pojednostavljeni oblik ideje boljševizma s određenom dozom divljenja. Pritisnuti vlastitim problemima i potpomognuti nezadovoljnom masom vojnika okuražili su se stvari uzeti u svoje ruke. Međutim, uz pojednostavljene ideje boljševizma na građanstvo i pučanstvo utjecale su i ideje wilsonizma.⁴⁷ Josip Horvat dobro primjećuje:

Među svim narodima Austro-Ugarske Monarhije, Wilsonova poruka, njegova ideologija, jamačno je najjače djelovala na Hrvate. Prihvatili su odmah njegovu političku filozofiju svom žarkošću osjećaja. (...) Kao Krist nosi Wilson blagu vijest prvenstveno malima i slabima, poniženima i uvrijeđenima, nosi im ideju jednakosti. (...) Građanskom elementu odgovara wilsonizam u prvom redu svojim istančanim, naglašenim osjećajem za pravo u politici; **najširim pak narodnim slojevima svojim pacifističkim parolama, jer za čovjeka hrvatskog sela pobjeda pacifizma je vrlo konkretan, praktičan cilj: obećaje ukidanje vojske, a ovo nosi smanjenje poreza; riječi pak o slobodi i samoodređenju naroda imaju za čovjeka sela u prvom redu ekonomski sadržaj; vječna glad za zemljom steći će demonsku revolucionarnu snagu i – izazvati kasnije razlaz politike građanstva i seljaštva.**⁴⁸

Ovdje prikazan wilsonizam mogli bismo spojiti sa spomenutom idejom seljačkoga republikanizma. Na kraju, kako saznajemo iz *Volje naroda* od 27. listopada 1918., nekoliko dana prije nemira u Međimurju – nije tjerao boljševizam Mađare iz Međimurja, već wilsonizam, odnosno kako piše u članku: „Tira ih (Mađare, op. a.)

44 Poziv Izvršnog odbora Socijal – demokratske stranke i radničkih organizacija zagrebačkim radnicima, 29. listopada 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 107.

45 Paver i Pleše, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 118.

46 Ibid., 131.

47 Stav američkog predsjednika Thomasa Woodrowa Wilsona prema problemu održanja Austro-Ugarske bio je da njezini narodi trebaju sami odlučiti žele li ostati unutar Monarhije ili se odvojiti u samostalne države.

48 Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske: drugi dio* (Zagreb: August Cesarec, 1990.), 18-20. Dio boldanog citata naglasio autor, Ž. Martan.

otud Wilson, pravični predsjednik slobodnog američkog naroda, ki se bori za istinu i pravicu.“⁴⁹

„Glavni uzrok toga općeg pljačkanja i paleža bio je ruski boljševizam...“⁵⁰, zaključio je dr. Đura Kulčar u svome izvješću nakon što je sa svojom izviđačkom ekipom proputovao nemirima obuhvaćena područja Hrvatske. Naivna izjava spomenutoga doktora, koji realne probleme seljaka i njihov odgovor na iste izjednačava riječju boljševizam, dokazuje dubinu nerazumijevanja seljaka, jaz između većine ljudi koji su živjeli deset kilometara izvan Zagreba i onih u središtu grada. Ideologija je bila samo posljednja karika koja će uz glad, bolest, smrt i strah pokrenuti domino efekt događaja koji će nakratko pokazati stvarnu moć onih koje je „fina gospoda“ nazivala smrdljivom ruljom, nižima, priglupima, fukarama pa čak i „životinjama, a ne ljudima.“⁵¹

Mete napada pobunjenih seljaka i pripadnika zelenoga kadra

Nemiri su počeli iznenada uoči proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a vrhunac su dostigli u prvome tjednu studenoga 1918. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu u kojem se nalazi arhiv Narodnog vijeća SHS, bogat je građom koja svjedoči o razdoblju nezadovoljstava koja su onih dana zahvatila dijelove Hrvatske. Tako Arhiv posjeduje zavidan broj zapisanih telegrafsko-telefonskih obavijesti koje su stizale u Središnju kancelariju Narodnog vijeća i koje nam omogućuju kronološko praćenje izbijanja i smirivanja nemira. Po broju obavijesti, čitatelj dobiva dojam da je gotovo svako mjesto u Hrvatskoj bilo zahvaćeno nemirima, pljačkama, bunama, ubojstvima pa čak i osnivanjem „seljačkih republika“, što nas daleko ne odvaja od riječi – revolucija. Prvi veći nemiri, „dani revolucije“ i „hiljade i hiljade hitaca“ predvođeni masama „seljaštva, zelenog kadra, fukare, cigana, itd.“⁵², započeli su 28. i 29. listopada 1918. u Osijeku, a doživjeli su svoju kulminaciju u prvome tjednu studenoga, da bi se potom sasvim stišali negdje oko 21. prosinca 1918. zadnjom viješću iz Požege. Posebice od 2. do 5. studenog 1918., „činilo se kao da svatko sudjeluje u pljački“⁵³, pa tako samo 3. studenog bilježimo obavijesti o pljačkama, nemirima i razbojstvima iz: Vukovara, Sunje, Jaske (Jastrebarskoga), Garešnice, Velikih Bastaja, Rasinja, Slunja, Križpolja, Klanjca, Vrpolja, Brinja, Osijeka, Gračaca, Okučana, Plaškog, Feričanca, Delnica, Kostajnice, Daruvara, Donjega Miholjca, Graduše, Čabra, Gospića, Začretja, Iloka, Ivanca, Čazme, Otočca, pa čak i Slivnice.⁵⁴ Pritom treba napomenuti da su spome-

49 „Međimurci, pamet v glavu“, *Volja naroda*, 27. listopada 1918., 1.

50 Izvještaj vojnom odsjeku Narodnog vijeća od Izvidnog jašilačkog odjela podnesen 28. prosinca 1918., vidi u: Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 522.

51 Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 40. Autor takve izraze za ustanike nalazi u članku „Narodne izdajice“ u časopisu *Jug* od 1. studenog 1918.

52 Obavijesti iz Osijeka od 14. studenoga 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 121.

53 Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 34.

54 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 203, 204, 208, 210, 211, 213,

nute obavijesti, tj. arhivski dokumenti vrlo jednostrani izvori, jer su ih većinom pisale osobe odane Narodnom vijeću, odnosno politički zainteresirane osobe ili subjekti staroga društvenog poretka. U vrlo malom, gotovo zanemarivom broju slučajeva pisali su ih seljaci ili obični vojnici. U nastavku će se ukratko izložiti glavni „autori“ telegrafsko-telefonskih obavijesti koje su obilježile dvije riječi, Njemčića iz Zaboka, koji u slučaju pljačkanja njegova susjeda trgovca – „Moli pomoć.“⁵⁵

„Velim vam nejte gledeti na ‘gospodu’ kak psi na mačke“⁵⁶, umoljava se u *Volji naroda* 14. studenog 1918. stanovnike Ivanca i okolice. Iako je pojam „gospoda“ obuhvaćao različite kategorije od gradonačelnika, učitelja, pravnika, svećenika, veterinaru do žandara i javnog bilježnika, najvećom gospodom smatrali su se vlastelini, odnosno stare feudalne obitelji. Ivo Banac naglašava da je upravo plemstvo „najviše trpjelo“⁵⁷ napade seljaka i pripadnika zelenoga kadra. Naime, početkom studenoga 1918. godine svijet „stare vlasti“ i plemićkih titula više nije bio nedodirljiv. Najviše su napada doživjeli plemićki posjedi u Slavoniji i Hrvatskom zagorju. Seljaci i zeleni kadar imali su brojne razloge za pljačkanje feudalnih posjeda. Iz kolektivne memorije nisu bila izbrisana sjećanja i pripovijetke o starim danima pod znakom „žezla i krune“ te feudalnih privilegija. Također, u burnim vremenima nestašica, rekvizicija i gladi, feudanci su živjeli u relativnom blagostanju u odnosu na seljake i odbjegle vojnike. U njihovom su posjedu bile velike šume, vinogradi, oranice, livade i lovišta divljači. Za vrijeme hladnih mjeseci neki su plemići seljacima prodavali drva po pretjerano visokoj cijeni ili ih uopće nisu prodavali. I nakon nemira u studenome 1918. godine, u *Volji naroda* od 13. veljače 1919. seljaci Maruševca i okolice žalili su se da šume obiluju drvima koje im velikaška obitelj Pongrac nije htjela prodati ili im je nudila šume na udaljenim mjestima i po visokoj cijeni, pa su seljaci bili prisiljeni na smrzavanje ili na krađu.⁵⁸ Na to su bili prisiljeni i stanovnici Vinice i Petrijanca. Oni su početkom studenog sječom opustošili šumu grofa Josipa Bombellesa, vlastelina dvorca Opeka u Vinici.⁵⁹ No, kako se priznaje u *Volji naroda* glede drva za ogrjev: „Segregacije su nepravedno i pristrano provedene, narod je ostao bez ogrjeva, a vlastelinstva i tuđi njihovi službenici postupali su kod prodaje drva seljaštvu tako da se nakupilo mnogo opravdanog ogorčenja.“⁶⁰

Uz vlastelinstvo grofa Bombellesa, bila su napadnuta i brojna druga vlastelinstva diljem Zagorja. Tako je napadnuto vlastelinstvo Pongračevih u Maruševcu⁶¹, posjed baruna Vraniczanyja iz Oroslavlja⁶², vlastelinstvo Novi Dvori obitelji Bruckner u

216, 218, 236, 238, 247, 249, 253, 260, 263, telegrafsko – telefonske obavijesti od 3. studenoga 1918.

55 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 329, telefonska obavijest primljena iz Zaboka od 4. studenoga 1918.

56 „Iz okolice – Ivanec“, *Volja naroda*, 14. studeni 1918., 5.

57 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 32.

58 „Iz okolice – Maruševac“, *Volja naroda*, 13. veljače 1919., 4.

59 „Ne diraj tuđe dobro“, *Volja naroda*, 7. studenog 1918., 2.

60 „Čuvajte šume!“, *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., 2.

61 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 489., telefonska obavijesti iz Varaždina od 6. studenoga 1918.

62 Paver i Pleše, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 129.

Klanjcu⁶³, posjed vlastelina Raunera iz Belca, zatim vlastelinstvo veleposjednika Halpera iz Zajezde, imanje baruna Raucha u Martijancu te posjed obitelji Kiss u Šalovcu⁶⁴. U Međimurju su najviše napadnuti posjedi grofa Eugena Festetića, pa je tako u Belici 3. studenog 1918. napadnut i opljačkan njegov majur. Seljaci iz Nedelišća opljačkali su Festetićev posjed u Gornjem Hrašćanu, a također je bio opljačkan i njegov dvorac u Pribislavcu.⁶⁵ U Rasinji su pripadnici zelenoga kadra napadali stanovništvo i opljačkali vlastelinstvo Mirka Inkeyja.⁶⁶ Mnogi slavonski veleposjedi doživjeli su istu sudbinu.⁶⁷ Među zornije primjere možemo spomenuti bizovačko vlastelinstvo, gdje je dvorac Jelengrad opljačkan do te mjere da „nije ostalo u njemu ništa, pa ni prozora ni vrata“, dok je u „zvjerinjaku poubijano oko sto komada jelena jelenka i teladi.“⁶⁸ Možda je najtragičnija bila sudbina hrvatsko-ugarske velikaške obitelji Erdödy koja je raspadom Austro-Ugarske Monarhije doživjela početak svoga kraja. Varaždinskom je Gradskom poglavarstvu 5. studenog 1918. stigla obavijest da je grof Rudolf Erdödy u bojazni za svoj život pobjegao u Mađarsku.⁶⁹ Njegova bojazan doista ne iznenađuje jer kako saznajemo iz varaždinskih tjednih novina *Slobodni građanin*⁷⁰:

U Novom Marofu pokradoše pljačkaši veći broj rogate marve i krme na imanju grofa Erdödyja, a Jakopovcu zapališe, a dijelom odnesoše pljačkaši također nekoliko vagona žita. (...) U Zamlači pokradoše na Erdödyjevu imanju preko dva vagona kukuruza i mnogo vozova krumpira. (...) U Kamenj Gorici zapališe zlobnici preko 30 vagona pšenice i zobene slame, vlasništvo grofa Erdödyja. U Ključu baciše neki dan na marof grofa Erdödyja ručne granate, čime je uništena jedna zgrada.⁷¹

Napadnuto je i Erdödyjevo imanje u Budinšćini te raspušten njegov zvjerinjak u Moždencu.⁷² U *Volji naroda* od 24. prosinca 1918. piše da su takva razaranja Erdödyjevih imanja bila posljedica „frankovštine i republikanizma.“⁷³ No u istim novinama od 20. veljače 1919. saznajemo da je glavni razlog nezadovoljstva bila

63 Ibid., 126.

64 „Pljačkanja“, *Slobodni građanin*, 29. ožujka 1919., 3.

65 Zdenka Šimončić-Bobetko, „Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941)“, *Povijesni prilozi VII* (1988): 35.

66 Ibid., 35.

67 Za detaljan uvid u pljačkanja slavonskih vlastelinstava, vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 119-127. i 146-153.

68 Detaljnije u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 123.

69 Državni arhiv u Varaždinu (HR-DAVŽ-16), Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi 1918., kut. 11 201-11 600, br. 11 332.

70 *Slobodni građanin* bile su tjedne novine grada Varaždina i njegove okolice čiji je prvi broj izašao 29. ožujka 1919. inicijativom varaždinskih oporbenjaka okupljenih u Građanskom demokratskom klubu. U prvom godištu izlaženja novine su nosile podnaslov *Neodvisno demokratsko glasilo*, dok im se u drugom godištu izlaženja podnaslov promijenio *Glasilo neodvisnog građanstva*. Novine su izlazile do 30. srpnja 1921., a nakon toga datuma bile su zabranjene.

71 „Pljačkanja“, *Slobodni građanin*, 29. ožujka 1919., 3.

72 Marko Belinić, *Hrvatsko zagorje u revoluciji* (Zagreb: Školska knjiga, 1981), 50.

73 „Iz okolice – Novi Marof“, *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., 5.

izrazito visoka prodajna cijena drva iz Erdödyjevih šuma te omraženi ravnatelj dobra grofa Rudolfa Erdödyja, Lajosh Piroška, po narodnosti Mađar kojeg su seljaci nazivali – “tlačitelj naroda u Novom Marofu i hrvatožder.”⁷⁴ Narod mu je najviše zamjerao različite malverzacije oko prodaje drveta, prijevere radi povišenja cijena, ali i nehumano i brutalno ponašanje prema njegovim zaposlenicima i ostalim seljacima.

„Iako su Židovi kao i ostali građani davali svoje živote, mladost i imovinu, pred kraj, ali i tijekom rata, razvijalo se drugačije mnijenje dijela javnosti (uglavnom kod seljaka i dezertera).“⁷⁵ Kod dijela hrvatskoga stanovništva, ponajprije kod seljaka i dezertera, ali često i među članovima Hrvatskoga sabora,⁷⁶ u ratnim je godinama, a posebice u listopadu, studenome i prosincu 1918. došlo do izraženoga antisemitizma koji je do tada već bio sveprisutna međuratna europska pojava. Tako su u Stubici 3. studenog 1918. porušeni židovski nadgrobnji spomenici, a u Daruvaru je 7. studenog 1918., 56 pripadnika vojske Narodnog vijeća SHS zatražilo da se iz njihovih redova udalje svi Židovi, tj. „jedna paklena masa ljudi.“⁷⁷ Židovski su trgovci bili česta meta napada kako seljaka i zelenog kadra, tako i intelektualaca i seoske gospode koja se često pridruživala pljačkama i huškanju narodnih masa. Uz to, Židovi su bili optuživani za „svjetsku zavjeru“ i podupiranje carske vlasti u Beču, izbjegavanje ratne obveze, zelenaštvo, kamatarenje i visoke cijena za vrijeme rata. Također, često ih se doživljavalo kao strance, odnosno Mađare, Austrijance i Nijemce, jer je manji dio židovske populacije još uvijek govorio mađarskim ili njemačkim jezikom.⁷⁸ Napadi na imovinu židovskih obitelji, posebice seoskih, događali su se na cijelom području zahvaćenom nemirima, pa tako i u Pakracu,⁷⁹ Daruvaru,⁸⁰ Iloku,⁸¹ Đakovu,⁸² Slatini,⁸³ „Vinkovcima, Osijeku, Našicama, Kutini, Novoj Gradiški, Donjem Miholjcu, Kostajnici, Petrinji, Vrbovcu, Slunju“⁸⁴ te velikom dijelu Hrvatskoga zagorja, Međimurja, pa čak i Like.⁸⁵ Ponekad se uopće nije gledalo na podrijetlo trgovaca, pa su tako „u mjestu Virovitica opljačkani bez iznimke svi

74 „Iz okolice – Novi Marof“, *Volja naroda*, 20. veljače 1919., 4.

75 Ljiljana Dobrovišak, „Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata (1914-1918)“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 29 – 30. listopada 2008. pod pokroviteljstvom Sabora Republike Hrvatske*, gl. ur. Romana Horvat (Zagreb: Matica Hrvatska, 2012): 440.

76 Ibid., 441-442.

77 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 29. Autor spomenuti pogrdni naziv za pripadnike židovskoga naroda nalazi u Hrvatskom državnom arhivu, fondu Narodnog vijeća SHS, SOA, kut. 15.: Grupa C, obavijest iz Daruvara od 7. studenog 1918.

78 Dobrovišak, „Fragmenti iz povijesti Židova“, 441.

79 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 1, telefonske obavijesti iz Bastaja od 30. listopada 1918.

80 Ibid.

81 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 260, telegrafsko – telefonske obavijesti iz Iloka od 03. studenoga 1918.

82 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 124.

83 Ibid., 126.

84 Banac, „I Karlo je ošo u komite“, 28.

85 Dobrovišak, „Fragmenti iz povijesti Židova“, 449.

dućani i svi stanovi trgovaca.⁸⁶ Zanimljiv je i primjer Županje gdje je na povratku s fronte, zajedno sa zelenim kadrom, „četa Dalmatinaca orobila židovske dućane.“⁸⁷ Tom ih je prilikom troje ubijeno. Predrasude prema Židovima opstat će i u kasnijem razdoblju „jer Židovi kod jednog dijela javnosti nisu uspjeli izgraditi pozitivnu sliku o sebi iako su značajno sudjelovali u hrvatskom intelektualnom, kulturnom i političkom životu.“⁸⁸ O antisemitizmu nakon završetka svjedoče i antisemitski⁸⁹ iskazi zatvorenika u Novoj Vesi u Zagrebu koji su bili optuženi za sudjelovanje u pljačkama u listopadu i studenome 1918.:

Mi koji smo radi pljačke optuženi ima nas dosta dosada i nismo zato židove pljačkali, da što stećemo, nego radi osvete i gnjeva. Jer tko je više želio pobjedu austrijskog i njemačkog oružja nego židovi. Ako n. pr. jedan Rosenzweig kukastim nosom može biti Jugoslaven, mi Jugoslaveni isto tako možemo biti Japanci.⁹⁰

Izravna meta napada seljaka i zelenog kadra bili su i državni činovnici. Kao što piše Krleža: „I činovnici i žandari, kasarne i oblasti, općine, spisi, uredi, sve je to našim junacima izgledalo kao stroj, koji je po gospodi doktorima samo zato izmišljen, da bi se bogačkom životu napipala žila i da bi se prebrojale seljačke vreće i svinje i kobile.“⁹¹ U intervjuu Rudolfa Bičanića seljaci pasivnih krajeva ovako su se žalili: „Najniži pisar ima barem trideset dinara dnevno, a ja nemam ni pet. Prvi težak u selu ne sastavi vagon žita radom cijele familije kroz godinu dana, a jedan pisarčić dobije na godinu plaće, koliko košta vagon i pol žita.“⁹² Međutim, 1918. niži su državni činovnici također bili suočeni s vlastitim socijalnim problemima. Anonimni autor članka iz Ivanca u *Volji naroda* od 23. siječnja 1919. napominje da je nepravedno od naroda što toliko napada „kaputaše“ kad i oni sa svojom „kukavnom plaćom, kojom se hrane iz dana u dan“⁹³ jedva spajaju kraj s krajem. No, iako su činovnici često sami poticali sa sela, seljaci i zeleni kadar doživljavali su ih kao lažnu gospodu koja se nakon

86 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 125.

87 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 79, telegrafsko – telefonske obavijesti iz Vrbanja od 31. listopada 1918.

88 Dobrovšak, „Fragments iz povijesti Židova“, 451.

89 Iako većina seljaka i vojnika zelenoga kadra nije nikada čula ili bila svjesna riječi antisemitizma, problem netrpeljivosti imao je dakako dublje korijene od optužba ratne lihve i nepoštenog profiterstva te ih možemo tražiti u samoj ljudskoj psihi, odgoju i tradicionalnom prijenosu netrpeljivosti, pa čak i mržnje, kao i iznimno negativnom utjecaju propagandnih antisemitskih intelektualaca, medija pa čak i političara. Iz toga razdoblja možemo spomenuti i Stjepana Radića, predsjednika jedine respektabilne hrvatske seljačke stranke u ono vrijeme i njegov članak *Židovstvo*. Međutim, Radić u kasnijim razdobljima kasnije nikada nije gajio (a posebno ne propagirao) negativno mišljenje prema bilo kojoj nacionalnoj ili vjerskoj skupini. Vidi više u: Ivo Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj“, u: *Zbornik Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, gl. ur. Ivo Goldstein (Zagreb: Židovska općina Zagreb, 1996): 28-30. i Dobrovšak, „Fragments iz povijesti Židova“, 442-444.

90 Pismo Narodnom vijeću SHS od strane zatvorenika zatvora u Novoj Vesi od 19. studenoga 1918., vidi u: Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 517-518.

91 Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 9.

92 Rudolf Bičanić, *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*, (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996), 122.

93 „Iz okolice – Ivanec“, *Volja naroda*, 23. siječnja 1919., 2.

školovanja u gradu smatraju boljima od ostalih i koja je odgovorna za prikupljanje poreza, novačenje i uvođenje prisilnog rada. Naročito su bili omraženi javni bilježnici koji su često zloupotrebljavali svoj položaj kod aprovizacija. Činovnici, žandari, općinski bilježnici, kotarski načelnici, zaposlenici pošta (blagajnici), štedionica te željezničkih (posebice zaposlenici mađarske i njemačke nacionalnosti) i telefonskih stanica, osjetili su svu jačinu nezadovoljstva seljaka potpomognutih vojnicima iz šuma. Seljaci su uništavali i palili općinske knjige u kojima su bili zabilježeni njihovi dugovi i trgovačke knjige koje su bilježile izdane kredite. Tako su primjerice 2. studenoga 1918. u Brinju, vojnici zelenoga kadra odnijeli sav novac iz pošte i prerezali telefonske žice, dok su u Kosinju opljačkali dućane i općinsku blagajnu da bi na kraju maltretirali općinskoga bilježnika i njegovu ženu te im zapalili kuću.⁹⁴ Već je 3. studenoga 1918. Brinje bilo bez i jednoga činovnika, jer su im vojnici zelenoga kadra „zaprijetili da će ih ubiti.“⁹⁵ Ništa bolje nije bilo ni u okolici Đurđevca na željezničkoj postaji u Kataleni gdje je u noći s 29. na 30. listopada 1918. „banda razbojnika pod vodstvom Steve Lalića došla da orobi željezničku blagajnu.“⁹⁶ Nakon uhićenja Steve Lalića iz Garešnice, 31. listopada 1918 masa organiziranih seljaka zaposjela i opljačkala kolodvor u Gradecu, a telefonskom je nadzorniku Halužanu iz Križevaca poručila, „neka im javi da li je njihov vođa još u Križevcu zatvoren, i spremaju se da ga oslobode.“⁹⁷ „Valjda neima goreg općinskog činovništva, nego što je baš bilo ovo u kotaru đakovačkome“,⁹⁸ zaključuje Mjesni odbor Narodnog vijeća u Đakovu u svome izvještaju Narodnome vijeću SHS u Zagrebu. Na tragu Krležinih pripovijedaka, oni u svome izvješću daju ocjenu uzroka omraženosti činovnika: „Općinski činovnici ovoga kotara uz rijetke iznimke bili su tijekom ovoga rata najveći kajšari, koji su znali samo seljaka iscrpljivati i sebe obogaćivati, te koji su upravo demoralizirali narod.“⁹⁹ Pljačkali su se i vlakovi i skladišta općinskih aprovizacija u svrhu pukoga preživljavanja ili preprodaje prehrambenih namirnica. Tako su primjerice 4. studenog 1918., u Vrpolju „opljačkani vagoni puni brašna i pšenice koji su bili za zemaljsku opskrbu određeni.“¹⁰⁰ Bilo je i slučajeva da je zbog lakoumne bezobzirnosti pojedinca, kao u Jasenovcu, cijelo selo u osvetničkom žaru navalilo na željezničku

94 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 6, br. 560, telegrafsko – telefonska obavijest iz Otočca, Izvještaj mjesnog odbora Narodnog vijeća u Otočcu upućen Narodnom vijeću u Zagrebu od 2. studenoga 1918.

95 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 6, br. 560, telefonska obavijest iz Brinja od 3. studenoga 1918.

96 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 52., telefonska obavijest iz Katalene od 31. listopada 1918.

97 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut 7, br. 58, brzojav iz Križevaca od 31. listopada 1918.

98 Izvještaj Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Đakovu upućen Narodnom vijeću SHS s posebnim osvrtom na revolt seljaka protiv općinskih činovnika od 23. studenoga 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 139.

99 Obavijest iz Đakova od 23. studenoga 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 139.

100 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 320, telefonska obavijest iz Osijeka od 4. studenoga 1918.

postaju. Kako saznajemo iz jedne telefonske obavijesti iz Jasenovca: „Nadporučnik Rosenberg, bivši zapovjednik straže, slučajno je ubio jedno dijete, čime je sada cijelo selo uzrujano, te danas oko postaje pucaju i od nas željezničara išću smrt.“¹⁰¹

Na kraju, iako nisu bili tako često napadani kao državni činovnici, ni svećenici nisu bili pošteđeni napada. Naime, tih su nemirnih dana svećenici (katolički i pravoslavni) svoje propovijedi često završavali tako da su, kao jedni od omraženih elementa sela, bacani „po buntovnicima u blato.“¹⁰² Tako, primjerice, 3. studenog 1918. poštanska centrala iz Brinja javlja da su pripadnici zelenoga kadra napali župnika Malinovića te da je „ranjen i leži polumrtav.“¹⁰³ U Petrijevcima kraj Osijeka „župnik Charvat opljačkan je djelomično dok onaj u Brodancima g. Gombarević opljačkan je posvema.“¹⁰⁴ Malo više sreće imao je župnik Erdely iz Donjega Miholjca, kojemu je ipak većina oduzetih predmeta opet vraćena, „osim rublja i cipela.“¹⁰⁵ Zanimljiv je i slučaj Bošnjaka u kojima su „zlikovci (...) pokrali crkvu i oneredili se u njoj.“¹⁰⁶ Moguće objašnjenje ovakvih napada možemo pronaći u izvještaju Izvidničkog odjela Vojnog odsjeka Narodnog vijeća koje primijetuje sljedeće: „Popovi koji su radili u korist države i zaglupljivali narod da mogu s njime bolje vladati, bili su uvijek u opreci sa slobodoumnim učiteljima koji su upućivali narod, pa su radi toga dapače i denuncirali da rade protiv vjeri i državi.“¹⁰⁷

Očekivano, nemiri su prouzročili dodatne vjerske i nacionalne trzavice među stanovništvom dotadašnjih susjednih država dovodeći u pitanje ostvaren stupanj snošljivosti. Posebice je dramatično bilo u Bosni i Hercegovini kojom su također vladali nemiri. Tamo su se katolički i pravoslavni seljaci zajedno s vojnicima zelenoga kadra, sukobili s muslimanskim stanovništvom iz vjerskih i kulturnih razloga, odnosno razlika. Pritom su najviše štete pretrpjeli konaci begova. Bježeći iz Bosne i Hercegovine, muslimansko stanovništvo (posebice ono koje je živjelo blizu hrvatske granice), pljačkalo je, palilo i ubijalo na području Korduna i Banovine. Predsjednik odbora Narodnog vijeća u Petrinji, Ivan Rittig, 5. studenoga 1918., javlja: „Sa svih strana saopćuju da su bosanski Turci, njih nekoliko tisuća prodrli u Hrvatsku. Jedan čopor ide smjerom prema Vojniću, a drugi prema Topuskom. (...) Oni pale, robe i pljačkaju. Bježi pred njima i zeleni kadar, koji također robi i uništuje kamo

101 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 673, telefonska obavijest iz Jasenovca od 10. studenoga 1918.

102 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 123.

103 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 213, telefonska obavijest iz Brinja od 3. studenoga 1918.

104 Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 123.

105 Obavijest iz Osijeka od 28. studenoga 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 147.

106 Obavijest iz Vrbanje od 9. prosinca 1918., vidi u: Vidmar, „Prilozi građi za povijest 1917.–1918“, 159.

107 Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 520. Može se spomenuti da je dosta svećenika bilo i u pravaškim strankama. Također, Crkva im je davala određenu političku nezavisnost, koju učitelji, kao državni službenici, često nisu imali.

stigne.¹⁰⁸ Slični izgredi dogodili su se i u okolici Gline¹⁰⁹ te Vrginmosta u čijoj je okolici „muhamedski zeleni kader provalio na periferiji, (...) u sela Paunovac i Crni Potok gdje pljačka, pali i ubija.“¹¹⁰ Pritom moramo uzeti u obzir da su navedene obavijesti često bile preuveličavane, i po broju muslimana koji su prošli granice i po razmjerima pljačke, što zorno dokazuje izjava spomenutoga ravnatelja Rittiga, koji već 6. studenoga 1918. iz Petrinje javlja da se po cijelom „kraju vratio potpuni mir i red“ uz pomoć četa iz Karlovca i njegovih domaćih ljudi, koji su, ni više ni manje nego s jednom strojnom puškom razbili „turske krajišnike“.¹¹¹ Što se tiče sukoba Srba i Hrvata, do većih je nemira došlo na području Slavonije i Baranje, a tu su i već prije spomenuti napadi na Židove (većinom bogatije, najčešće trgovce) prisutni na cjelokupnom području zahvaćenom nemirima. Već su 29. listopada 1918., tek što je osnovana Država Slovenaca, Hrvata i Srba, Srbi u Kutini obilježili početak njezina kraja tako što su „zapalili hrvatske zastave i klicali Velikoj Jugoslaviji.“¹¹²

Dolazak srpske vojske i smirivanje nemira

U najžešćim danima napada „pokvarenih elemenata“¹¹³ Narodno vijeće SHS u Zagrebu dobivalo je molbe i obavijesti sa svih strana Hrvatske: „Molimo za osiguranje života...“¹¹⁴, „jučer je Kutina gorjela, a Pakrac još gori, (...) ustaše se približavaju...“¹¹⁵, „zeleni kadar navalio na mjesto...“¹¹⁶, „narod bez zaštite i oružja, ugrožen imutak i život građana...“¹¹⁷, „u pučanstvu vlada veliki strah, molimo hitno odaslati vojsku.“¹¹⁸ No, tek novoosnovana Država Slovenaca, Hrvata i Srba, bila je nemoćna u smirivanju nemira, jer jednostavno, „nestankom Austro-Ugarske i austro-ugarske jedinice su izgubile svaki legalitet, tako da je prostor Države Slovenaca, Hrvata i Srba ostao bez regularne vojske i policije.“¹¹⁹ Također, budući da nova država još nije

108 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 391, telefonska obavijest iz Petrinje od 5. studenoga 1918.

109 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 384, telefonska obavijest iz Gline od 5. studenoga 1918.

110 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 473, telefonska obavijest iz Vrginmosta od 6. studenoga 1918.

111 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 433, telefonska obavijest iz Petrinje od 6. studenoga 1918.

112 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika* (Zagreb: Globus, 1988), 130.

113 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 173, telefonska obavijest iz Grubišnog Polja od 2. studenoga 1918.

114 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 54, telefonska obavijest iz Slavenskog Broda od 31. listopada 1918.

115 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 113, telefonska obavijest sa Lonjske pruge od 1. studenoga 1918.

116 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 210, telefonska obavijest iz Križpolja od 3. studenoga 1918.

117 Krizman, „Grada o nemirima u Hrvatskoj“, 120.

118 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 173, telefonska obavijest iz Grubišnog Polja od 2. studenoga 1918.

119 Goldstein, *Hrvatska: 1918–2008.*, 16.

bila priznata od strane svjetskih sila, nije mogla računati na pomoć izvana. Dodatni problem predstavljalo je i talijansko zauzimanje teritorija Države Slovenaca, Hrvata i Srba na jadranskoj obali koji su joj bile obećale sile Antante Londonskim ugovorom 1915. godine. O daljnjoj sudbini hrvatskog jadranskog područja zorno svjedoči i telefonska obavijest iz Senja od 18. studenog 1918. poslana Narodnom vijeću SHS u Zagrebu: „Večeras u 10 sati i 40 časova, telefonska i brzopjavna sveza sa Rijekom prekinuta. Na naš poziv »alo Rijeka«, dobijemo odgovor, »ovdje Fiume, a ne Rijeka i Talijani su ovdje.«¹²⁰

„Narodno vijeće je organiziralo Narodnu stražu. To je bila respektabilna snaga od čak 10 000 ljudi koji su bili plaćeni, ali je to bilo nedovoljno.“¹²¹ Gotovo sva mjesta obuhvaćena nemirima tražila su na desetke, pa čak i stotine vojnika i još više oružja, koje im Narodno vijeće SHS u kraćem vremenskom roku nije moglo osigurati. Tako je primjerice kotarski predstojnik iz Daruvara tražio 500 do 600 pušaka, te 2 strojne puške i barem 50 pouzdanih vojnika.¹²² Nadalje, Vrpolje je tražilo barem 100 vojnika,¹²³ Gračac 150,¹²⁴ Brinje barem 400,¹²⁵ dok je Slavonski Brod tražio čak oklopljeni vlak s 500 vojnika.¹²⁶ Realne su mogućnosti nove države bile mnogo skromnije, pa ne čudi da su stanovnici Donjega Miholjca čekali bezuspješno tri dana kako bi im u pomoć došla trojica časnika s tek nekolicinom vojnika.¹²⁷ Dodatni problem predstavljali su i sami pripadnici Narodne straže. Daleko od središnje vlasti u Zagrebu i pod kontrolom lokalnih mjesnih odbora i različitih interesnih skupina u njima, oni su bili nepouzdati i neposlušni pa čak i raspoloženi za kriminalne radnje, često se pridružujući pobunjenicima (zelenome kadru) ili uzimajući zakon u svoje ruke. Pritom moramo uzeti u obzir činjenicu da su Narodnu stražu velikim dijelom sačinjavali muškarci sa sela koji su u njoj vidjeli priliku zarade, ali su bili itekako svjesni lošega stanja i situacije u kojoj su se nalazili seljaci. Stoga ne čudi da su pripadnici Narodne straže često bili na strani upravo pobunjenih seljaka i dezertera. Tako primjerice, 18. studenog 1918., Matija Štefanić, predsjednik Mjesnoga odbora Narodnog vijeća u Suhopolju, javlja vlastima u Zagrebu da su se u brojnim napadima pobunjenih seljaka narodne straže priključile pljačkašima¹²⁸, dok je u Dubravi oružništvo i re-

120 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 798, telefonska obavijest iz Senja od 18. studenoga 1918.

121 Goldstein, *Hrvatska: 1918–2008.*, 20.

122 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 247, telefonska obavijest iz Daruvara od 3. studenoga 1918.

123 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 249, telefonska obavijest iz Vrpolja od 3. studenoga 1918.

124 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 218, telefonska obavijest iz Gračaca od 3. studenoga 1918.

125 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 59, telefonska obavijest iz Brinja od 31. listopada 1918.

126 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 54, telefonska obavijest iz Broda od 31. listopada 1918.

127 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 247, telefonska obavijest iz Donjeg Miholjca od 3. studenoga 1918.

128 Paver i Pleše, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 131.

darstvo bilo sasvim nemoćno, jer „svjetina veli da ne pozna nikakve vlasti osim sebe i povlađuje pljačkašima.“¹²⁹ Zanimljiv je i primjer Virovitice, gdje je Narodna straža rastjerala mjesni odbor Narodnog vijeća.¹³⁰ Mnogi su vjerovali da će se nemiri smiriti zastrašivanjem. Zagovarali su osnivanje prijekih sudova te provedbu egzekucija na licu mjesta, jer su tvrdili da „samo na takav način moći će se uspostaviti red.“¹³¹ „Dne 5. studenoga proglašen je prijeki sud za pobunu, bunu, umorstvo, grabež, palež, javno nasilje, zlobnu odštetu, silovit otpor vojnoj sili.“¹³² Žrtve egzekucije postajali su pripadnici zelenoga kadra, obični seljaci i pravi razbojnici i bilo je teško odrediti tko je razbojnik, a tko nevin, tko pljačka zbog zle čudi i pohlepe, a tko radi čistoga preživljavanja. No masovnost nemira u prvome tjednu studenoga 1918., stavila je Narodno vijeće pred dilemu u vezi učinkovitosti ove metode. Tomu svjedoči i iskaz predsjednika Mjesnoga odbora Narodnog vijeća u Okučanima, Svetozara Popovića, od 4. studenoga 1918., koji javlja da: „Ne može provesti prijeki sud, jer bi onda morao da povješa čitavo selo...“¹³³

Doista, neko je vrijeme izgledalo da Država SHS gubi bitku s nezadovoljnim seljacima i vojnicima. Italija je narušavala integritet granica, Narodna straža se pokazala neefikasnom, a diljem države nicale su kratkotrajne „seljačke republike“ ograničene na određeno mjesto, poput onih u Donjem Miholjcu, Feričancima ili Petrijevcima koje su uglavnom sve pale do 20. studenoga 1918. U situaciji koja je mogla eskalirati u nemire većih razmjera, poput mogućih međunacionalnih sukoba, rastućih socijalnih nemira i prijetnja revolucija, tj. dodatnoga rasta buntovništva, anarhije i pljačke te proširivanja istih, vlasti su u Zagrebu već 5. studenoga odlučile pozvati u pomoć savezničke vojnike. Slikovit prikaz straha koji je vladao, ostavio nam je dr. Zdravko Kovačević, koji je pred bojazni od naroda 6. studenoga izjavio sljedeće:

Narod se buni, vlada potpuna dezorganizacija, red može uspostaviti jedino antantina vojska, i to srpska. (...) Spas je jedino srpska vojska. (...) Hrvati i Srbi u Slatini posve su složni, a samo par hiljada vojnika može uspostaviti red među masom. Treba se staviti u sporazum sa srpskom vladom u Beogradu. (...) Narod ne shvaća slobode. (...) Osijek je poslao pozvanike pred srpsku vojsku u Mitrovicu, da ju pozove u Osijek.¹³⁴

Srpskoj vojsci, pobjedničkoj vojsci nakon oslobođenja Beograda, 1. studenoga 1918., nije dugo trebalo da se odazove pozivu. Već su se 2. studenoga 1918. u blizini Srijemske Mitrovice čuli topovi srpske vojske, da bi napokon 4. studenoga 1918. jedan konjanički odred srpske vojske ušao u taj grad. Nakon toga, 10. studenoga

129 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 6, kut. 7, br. 59, telefonska obavijest iz Dubrave od 31. listopada 1918.

130 Krizman, „Građa o nemirima u Hrvatskoj“, 121-122.

131 Krizman, „Građa o nemirima u Hrvatskoj“, 114.

132 Vidi više u: Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 416.

133 HR- HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 267, telefonska obavijest iz Okučana od 4. studenoga 1918.

134 Krizman, „Građa o nemirima u Hrvatskoj“, 121.

1918., prve čete srpske vojske stigle su u Borovo.¹³⁵ Slijedilo je napredovanje odreda srpske vojske dalje kroz Hrvatsku, tako da je dio išao kroz Slavoniju prema Zagrebu, a dio od Dubrovnika duž obale. Prema riječima Rudolfa Horvata, srpska je vojska okupirala Hrvatsku: „Okupiravši cijelu istočnu Slavoniju, uđe srpsko konjaništvo 13. studenoga u Požegu, a 14. studenoga u Viroviticu. Istodobno su okupirane Bosna, Hercegovina i južna Dalmacija.“¹³⁶ Pritom može zvučati paradoksalno da je Hrvatska bila okupirana kada je sama pozvala na svoj teritorij saveznike, odnosno srpsku vojsku u pomoć. No, Horvatova „okupacija“ označava i uvodi nas u neposredno razdoblje nakon nemira i stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca kada je prema riječima Mire Kolar „dobar dio srpske vojske ujedinjenje poistovjetilo s tihom okupacijom.“¹³⁷

Manji seljački nemiri i akcije zelenoga kadra potrajati će sve do 1919., no uglavnom se situacija nezadovoljstva stišava ulaskom srpske vojske u Hrvatsku. Mogli bismo tražiti mnoge razloge zaokreta situacije. Najvažniji bi bili nestabilna organiziranost spontano pobunjenih seljaka, strah od nemaloga broja naoružanih srpskih vojnika, ali i prije spomenutih prijekih sudova. Zeleni kadar i pobunjeni seljaci nisu imali gotovo nikakvu podršku „inteligencije“ da bi kao jedan socijalni pokret mogli duže opstati. Također, promijenila se i situacija s nedostatkom stražara i vojnika što je dodatno obeshrabrilo većinu seljaka u korist elemenata staroga društvenog poretka, tj. onih koje su seljaci i pripadnici zelenoga kadra napadali. Oni su pak srpsku vojsku dočekali s oduševljenjem i to ponajprije iz društvenih i materijalnih interesa o čemu nam svjedoči i obavijest iz Požege od 13. studenoga 1918.: „Bili su oduševljeno dočekani. Požega izvjesila barjake i svečano raspoloženje.“¹³⁸ Treba spomenuti da je dodatan čimbenik slabljenja seljačkih masa bilo i postupno međusobno razilaženje pripadnika zelenoga kadra. Prestankom rata oni su izgubili smisao svojeg proturatnog obilježja te su odlučili krenuti prema svojim domovima ili se pridružiti regularnim vojnim postrojbama, posebice nakon spomenutoga ulaska srpske vojske na područje Države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Korak unazad: kraljevina umjesto republike

Kako su nemiri brzo i iznenada započeli, tako su i „vremena revolucija“ i „velikih buna“ brzo završila. S njima je i nakon nešto više od mjesec dana završilo postojanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Unatoč protivljenju i upozorenjima većine republikanaca,¹³⁹ među kojima je najistaknutiji bio Stjepan Radić – srpski je regent

135 Krizman, „Građa o nemirima u Hrvatskoj“, 126.

136 Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 35.

137 Kolar, „Prehrana u Hrvatskoj“, 94.

138 HR-HDA, NV SHS: Središnja kancelarija NV SHS, film 7, kut. 7, br. 728, telefonska obavijest iz Požege od 14. studenoga 1918.

139 Stranka prava (frankovci) se također izjasnila za republikansku državu, s posebnim fokusom na očuvanje elemenata hrvatske državnosti – bana i Sabora. Starčevićeva stranka prava bila je za ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.

Aleksandar Karađorđević 1. prosinca 1918. prihvatio u Beogradu *adresu* delegacije Narodnoga vijeća i ujedinio Državu Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Sam čin ujedinjenja, poznat kao Prvoprosinački akt učinjen je bez prethodnoga izjašnjava hrvatskoga stanovništva. Prema Hrvoju Matkoviću, Hrvatska je „prvoprosinačkim aktom izgubila svoj povijesni identitet.“¹⁴⁰ Sabor se više nije sastao, niti je ratificirao čin ujedinjenja, a Narodno je vijeće do kraja prosinca bilo raspušteno. Stoga ne čude negodovanja i očekivani prosvjedi Stranke prava (frankovaca)¹⁴¹ nakon ujedinjenja: „Je li to pravedno? Je li to ustavno? Zar se tako provada opće priznato samoodređenje naroda?“¹⁴²

Iako je raštrkani pokret narodnih masa praćenih zelenokadrovcima doživio neuspjeh, nakon Prvoprosinačkoga akta pojavile su naznake republikanizma u redovnim vojničkim postrojbama odanima Narodnom vijeću SHS. Kakvog republikanizma? Bio je to republikanizam izvan visoke politike, percipiran kroz bolji život i „puni trbuh“; republikanizam blagostanja, jednostavne percepcije neovisnosti, ali bez rata i novačenja. Taj je republikanizam bez učenih definicija i utjecaja intelektualnih krugova, u percepciji naroda bio doživljavan kao nešto novo; nešto obećavajuće, pravednije i bolje nasuprot prijašnjim životnim okolnostima. Smatrali su da su se oslobodili prijašnje podložnosti dinastiji i monarhiji. Sada im se nešto „staro“ nametnulo kao „novo“ u obliku srpskog kralja. Nakon dugogodišnje demonizacije Srba, u hrvatskim školama i medijima tijekom rata– širim je narodnim masama bilo teško odjednom promijeniti svoj cjelokupni životni realitet vjerovanja, tj. prihvatiti srpsku dinastiju kao onu koja vlada nad cijelim narodom. Jedan članak u *Volji naroda* postavlja pitanje „Je li narod spreman za slobodu“: „Sad najednom evo preokreta. Naš čovjek mora da sluša sad sve protivno od onoga, šta je morao slušati prije. Sad sluša da mu je Srbin brat, da Srbin nije nipošto surov, već da je junak na glasu. (...) Zar je lahko našem čovjeku sad se snaći?“¹⁴³ Stoga je već 3. prosinca 1918., dana kada su prve postrojbe srpske vojske stigle u Zagreb, tajnik odbora Narodnog vijeća u Bjelovaru, Stevo Stojadinović, javio: „Kad je danas posebnim izdanjem bjelovarskog tjednika bilo proglašeno združenje Srbije sa Državom Slovenaca, Hrvata i Srba, počeli su se vojnici buniti proti kralju i počeli klicati republici.“¹⁴⁴ Bila je to jedna od prvih otvorenih hrvatskih reakcija, u ovome slučaju reakcija vojnika protiv novostvorene jugoslavenske države, kao i uvod u puno veću pobunu.

Pod pokroviteljstvom vlasti u Zagrebu, odnosno Narodnog vijeća odanog novoj dinastiji, ubrzo su se gradom proširile glasine o ujedinjenju te počele pripremati razne manifestacije kojima bi se taj čin proslavio i prenio ostatku hrvatskog stanovništva.

140 Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2003), 67.

141 Dana 28. studenog 1918. Vijeće Stranke prava odlučilo je da će ista opet početi sa svojim radom nakon što je 29. listopada iste godine bila raspuštena s obzirom na promijenjene političke i ideološke okolnosti te stranke nakon raskida državno-pravnih odnosa s Austro-Ugarskom.

142 Vidi: *Proglas Stranke prava*, u: Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 49–51.

143 „Je li naš narod spreman za slobodu“, *Volja naroda*, 20. veljače 1919., 2.

144 Krizman, „Grada o nemirima u Hrvatskoj“, 128.

No, građanstvo tu vijest nije prihvatilo s istim simpatijama i oduševljenjem koje je pratilo proglašenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba mjesec dana ranije. Prema živahnom i pomalo patetičnom opisu Rudolfa Horvata: „Ljudi koji su ove manifestacije vodili, ne postupahu nimalo taktično. Na ulicama se vrijeđalo sve što je hrvatskom narodu milo i sveto. Zagrebački građani škripahu zubima. (...) Tako se bez ikakve potrebe izazvalo Hrvate, da reagiraju na ove manifestacije.“¹⁴⁵ Sve je to dovelo do „krvavog intermezza“¹⁴⁶ na Jelačićevu trgu u Zagrebu u poslijepodnevnim satima, 5. prosinca 1918. Tada se dogodila spontana, a prema nekima i nahuškana pobuna 25. pješačke pukovnije i 53. domobranske pješačke pukovnije uz pratnju građanskih masa. Dok su „dinastički“ orijentirani članovi Narodnog vijeća SHS oblijepili ulice Zagreba plakatima i pozdravima kao: „Neka živi Njegovo Kraljevsko Veličanstvo kralj Petar!, Neka živi Vaše Kraljevsko Visočanstvo!, Neka živi cio naš sjedinjeni Srpsko – Hrvatsko – Slovenski narod!, Neka živi slobodna ujedinjena Jugoslavija“¹⁴⁷, a natporučnik Dimitrije Petrović izvikivao Zagrebom: „Živio kralj Petar“¹⁴⁸, hrvatski su domobrani istome odgovorili: „Živila Republika! Jebi ga!“¹⁴⁹, te „Živio Radić!, Dolje kralj Petar!, Dolje dinastija!, Živila seljačka stranka!, Dolje militarizam!“¹⁵⁰ Potaknuti brojnim spomenutim provokacijama, neimaštinom i nemirima u zemlji, kao i činjenicom da Zagrebom patrolira srpska vojska, koja je u prošlom ratu bila protivnička, ali i s namjerom „da se proglasi slobodna hrvatska republika“¹⁵¹, vojnici spomenutih pukovnija zaputili su se prema Jelačićevu trgu kako bi iskazali svoje nezadovoljstvo. Na Trg su došli naoružani te je nakon neuspjelih pregovora, došlo do međusobne paljbe. Po zapovijedi odgovornih osoba Narodnog vijeća SHS na okupljene vojnike i civile su s prozora okolnih zgrada pucale daleko jače oružane snage potpomognute srpskim vojnicima. Pouzdani izvori se slažu da je pritom ubijeno 13 ljudi, odnosno 9 vojnika, a njih 17 je ranjeno, od čega je bilo 10 vojnika. Slikovito je svjedočanstvo doktora Ivana Pernara koji je masakr pratio s jednoga prozora: „Krv

145 Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 51-52. Više o nemirima na Jelačićevom trgu u Zagrebu 5. prosinca 1918. vidi kod: Mislav Gabelica, „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918.“, *Časopis za suvremenu povijest* II (2005): 462-476.; Dragutin Pavličević, „Uz 80. obljetnicu prosinačkih žrtava: Masakar hrvatskih domobrana na Jelačićevom trgu u Zagrebu 1918. godine“, u: *Hrvatski iseljenički zbornik*, gl. ur. Vesna Kukavica (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1999): 132-144.; Stjepan Matković, „Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. g.“, u: *Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008.*, gl. ur. Zlatko Matijević (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010): 129-147.; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske: drugi dio* (Zagreb: August Cesarec, 1990.), 136-139.

146 Izraz za događaje na Jelačićevom trgu u Zagrebu 5. prosinca 1918. koji koristi: Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 136.

147 Dio s plakata „Narode!“ s tekstom adrese i kraljevog odgovora na istu, kojim se obavještava javnost o ujedinjenju 1. prosinca 1918., vidi u: Štambuk-Škalić i Matijević, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, 166-167.

148 HR-HDA, Vojni sud Narodnog vijeća SHS, kut. 1, br. 32.

149 HR-HDA, Vojni sud Narodnog vijeća SHS, kut. 1, br. 32.

150 HR-HDA, Vojni sud Narodnog vijeća SHS, kut. 1, br. O./1. 3598/18.

151 Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, 53.

je natopila granitni postav bana Jelačića i okolišni pločnik. Užasna slika! Ljudi su od znatiželje dolazili, te su bez srca gazili po krvi!¹⁵²

Petoprosinački je događaj imao svoje jasno vidljive posljedice. Još je istoga dana stupila na snagu cenzura tiska, pa su tako zabranjeni Radićev list *Dom* i pravaški list *Hrvatska*. Mnogi su pravaši zatvoreni. Uveden je redarstveni sat, a ranije su se zatvarali i lokali. Hrvatska je ostala bez vojske, jer su se sve postrojbe Narodnog vijeća SHS stavile pod zapovjedništvo srbijanske vojne misije u Zagrebu. Na kraju krajeva, hrvatski je narod ostao bez atributa državnosti, dok je, s druge strane većina srbijanskih političara s radikalima na čelu smatrala novo Kraljevstvo, odnosno Jugoslaviju „pukim proširenjem srbijanskog državnog područja.“¹⁵³ Prema Dragutinu Pavličeviću, Hrvatima je za vrijeme promjena starih režima po Europi i uspostavi novih republika „nametnuta tuđa monarhija i dinastija, a to bez njegova Sabora i bana...“¹⁵⁴

Događaji nakon petoprosinačkoga krvoprolića bit će samo uvod u izraziti centralizam, a kasnije i diktaturu koja će uslijediti u Hrvatskoj. No, bio je to i novi poticaj za republikanske vođe, poput prvaka hrvatske republikanske ideje koji se za vrijeme tragičnoga događaja na Trgu nalazio u Pragu. Stjepan Radić će se zbog isticanja republikanstva i svojega protumonarhističkog stava ubrzo naći pod brojnim represivnim udarima novoga režima. Stvarnost hrvatskoga seljaka idućih će godina biti u suprotnosti sa svijetom kakvog je Radić najavio na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća 24. studenoga 1918. On je tada rekao „da je hrvatski seljak, naprotiv, u ratu postao ‘potpun čovjek’ i da neće više ‘nikomu robovati, ni tudjinu ni bratu ni tuđoj ni svojoj državi’. On hoće svoju državu urediti na ‘slobodnom republikanskom i pravednom čovječanskom (socijalnom) temelju’.“¹⁵⁵ Umjesto toga stvorena je izrazito centralistički ustrojena država, bez federalnih ili konfederalnih načela s nestabilnom demokracijom i neučinkovitom socijalnom politikom. Mislav Gabelica je istaknuo: „Nauštrb hrvatskim nacionalistima, frankovcima, stvorena je Jugoslavija, nauštrb republikancima kraljevina, a nauštrb federalistima centralistički ustrojena država.“¹⁵⁶ Do kraja 1918. seljački nemiri su se smirili, a vojnici zelenoga kadra većinom su se vratili svojim domovima. No zbog nestabilne *socijalne* politike i režimskoga sustava vlasti, Hrvatska će i dalje ostati poprištem sukoba, nemira i nestabilnosti zajedno s ostalim dijelovima novonastale Kraljevine.

152 Ibid., 57.

153 Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 207.

154 Pavličević, „Uz 80. obljetnicu prosinačkih žrtava“, 144.

155 Branka Boban, „Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 29 – 30. listopada 2008. pod pokroviteljstvom Sabora Republike Hrvatske*, gl. ur. Romana Horvat (Zagreb: Matica Hrvatska, 2012): 390.

156 Gabelica, „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu“, 471.

Zaključak

Svakako je 1918. bila jedna od prijelomnih godina hrvatske povijesti. Kao što napominje Ivo Goldstein: „Bilo je to doba beznađa i ogorčenja, ali i buntovnih raspoloženja.“¹⁵⁷ Među ostalim, bila je to godina kako velikih očekivanja svih društvenih skupina unutar države, tako i želje za promjenama društvenih realiteta i struktura moći unutar države. Nastojanja za promjenama svojeg društvenog, socijalnog i općenito životnog stanja bila su naročito izražena kod najbrojnijega dijela hrvatskoga stanovništva – seljaštva. Iako ta nastojanja možemo pratiti kroz duže povijesno razdoblje, njihova je izraženost za vrijeme Prvog svjetskog rata, a naročito pred njegov kraj u Hrvatskoj bila obilježena buntom, nemirima i razbojstvima socijalnih i ideoloških karaktera. Često se sve to događalo u suradnji pobunjenih seljaka i dezertera, odnosno pripadnika zelenoga kadra. Pritom, utjecaj boljševizma u našim krajevima ne bismo trebali preuveličavati. Ta je riječ bila omiljena među višim društvenim slojevima, koji su je upotrebljavali uvijek kada bi se njihovi društveni položaji i materijalni interesi te dotadašnji način života nalazili u opasnosti. Čak je i maleni članak iz *Obzora* od 6. prosinca 1918. koji je pisao o „Krvavim danima u Zagrebu“ pokušaj pobunjenih vojnika da promijene novonastalo stanje nazvao „boljševističkim pokušajem.“¹⁵⁸ No, ne možemo odbaciti činjenicu da je rat i uspjeh Listopadske revolucije u Rusiji, politička previranja u Mađarskoj, jačanje radničkog pokreta na području Hrvatske, a kasnije i cijele Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca imao određenih i odjeka i konačno rezultirao osnutkom Komunističke partije Jugoslavije 1919. godine. Boljševizam koji su prenosili povratnici s ruskog fronta bio je samo jedna karika koja se nadozivala na socijalne nejednakosti, bolesti, neimaštine i druge razorne elemente koji su otežavali život seljaka i vojnika. Prema dvobroju *Književne republike* o Vladimiru Iljiču Lenjinu iz 1925. i članku koji je pisao o palom domobranu Mirku Gebešu, isti je prema autoru članka još 1917. nadahnut Lenjinom uzvikivao da je „pravi rat onaj što se vodi po ulicama i dućanima, a ne na fronti!“¹⁵⁹ Kako smo u ovom radu mogli pročitati, „ulice i dućani“, odnosno svi oni elementi staroga društvenoga poretka bijahu mete napada seljaka i zelenoga kadra. Pritom je značaj tih napada najčešće bio socijalni, iako je teško bilo razlučiti pljačku zbog socijalnih razloga od čistoga razbojništva. Međutim, može se povući jasna linija između pljačkanja i razbojstva nemirnih mjeseci potkraj 1918. te onoga što će uslijediti u Slavoniji sve do 1923. djelovanjem razbojničke grupe, preostalih pripadnika „Kola gorskih tića“ pod vodstvom, kako su ga nazivali, slavonskog Robina Hooda, Jovana Stanisavljevića Čaruge.

Slaba organiziranost i nedostatak moći Narodnog vijeća SHS i pobunjenih narodnih masa te nedostatak podrške intelektualne elite doveli su do toga da je politička moć, a time i stvarna vlast nad Hrvatskom, pripala u percepciji većine seljaka, dinastiji i vojsci druge države. U općeevropskom diskursu bio je to korak unazad za hrvatsku

157 Goldstein, *Hrvatska: 1918–2008.*, 18.

158 „Krvavi dani u Zagrebu“, *Obzor*, 6. prosinca 1918.

159 Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 426.

republikansku političku scenu te iščekivanja seljaštva. Ujedinjenjem, srpska je vojska u Srbiju „počela odvlačiti sve što je za nju imalo određenu vrijednost“¹⁶⁰, a prema riječima Milivoja Jambrišaka iz veljače 1919. gdje se osvrće na političku situaciju u Hrvatskoj, saznajemo da: „Među hrvatskim građanstvom i inteligencijom imade barem 90 posto nezadovoljnika.“¹⁶¹ Novi seljački nemiri, ali i vojne pobune tijekom cijele 1919. bile su neizbježne.¹⁶² Suprotno očekivanjima narodnih masa iz jesenskih mjeseci 1918., Hrvatska je u 1919. ušla opustošena ratom, puna invalida, bolesnih, diskriminiranih, osiromašenih i ideološki razočaranih ljudi. Takva je dugo i ostala naročito po pitanju efikasnoga rješenja agrarnoga problema i nastojanja poboljšanja socijalnih i društvenih prilika seljaštva. Prema istraživanjima Rudolfa Bičanića koji je tijekom 1935. putovao pasivnim krajevima, odnosno seoskim mjestima Hrvatske, zaključeno je da čak tri četvrtine svih Hrvata nemaju vlastitog kreveta.¹⁶³ Bilo je to 16 godina nakon početka agrarne reforme u Hrvatskoj i vapaja većine stanovništva za poboljšanjem njihovih egzistencijalnih uvjeta.

Literatura

Izvori:

a) *arhivsko gradivo:*

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Narodno vijeće SHS u Zagrebu: Središnja kancelarija NV SHS: kutije 6 i 7 (film 6 i 7), kutija 8 (film 8) do 14. dokumenta.

Vojni sud Narodnog vijeća SHS: kutija 1.

Državni arhiv u Varaždinu

Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi 1918.: kutija 11 201-11 600.

b) *tiskani izvori*

Krizman, Bogdan. „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.“ *Historijski zbornik X*, 1-4 (1957): 111-129.

160 Kolar, „Prehrana u Hrvatskoj“, 94.

161 Ivica Zvonar, „Pogled na 1918. iz perspektive djela istaknutih sudionika“, u: *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Palači Matice Hrvatske 29 – 30. listopada 2008. pod pokroviteljstvom Sabora Republike Hrvatske*, gl. ur. Romana Horvat (Zagreb: Matica Hrvatska, 2012): 515.

162 Među brojnim događajima iz 1919. koji su bili rezultat socijalnih i ideoloških nezadovoljstava seljaka, radnika i vojnika na području Hrvatske, vrijedno je istaknuti da je u Varaždinu 23. srpnja 1919. došlo do velike pobune radništva i vojnika Savskog konjičkog puka varaždinskog garnizona. Borbe su trajale tijekom cijelog dana, a nemiri su se proširili na okolna mjesta sve dok ih čete srpske vojske nisu do kraja dana ugušile. Uhapšeno je mnogo vojnika, radnika i seljaka. Jedan od ciljeva pobune bilo je stvaranje svojevrstne „sovjetske“ republike, odnosno republike vijeća radnika i seljaka. Prema Stanislavi Koprivici-Oštrić tom je pobunom po prvi puta na hrvatskome tlu postojala „revolucionarna mogućnost“, tj. „aktualnost revolucije“. Vidi više u: Stanislava Koprivica-Oštrić, „Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII. 1919. godine“, *Povijesni prilozi II* (1983): 65-94. i Josip I. Vidmar, „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine“, *Arhivski vjesnik II* (1959): 159-171., 179-182., 190-194., 196-198.

163 Bičanić, *Kako živi narod*, 94.

- Paver, Josipa. Pleše, Slavica. *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*. Zagreb–Virovitica: Arhiv Hrvatske i „Ognjen Prica“, 1993.
- Vidmar, I., Josip. „Prilozi građi za povijest 1917.–1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjke Oktobarske revolucije kod nas.“ *Arhivski vjesnik* I, (1958): 11-173.
- _____. „Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine.“ *Arhivski vjesnik* II, (1959): 7-227.
- Štambuk-Škalić, Marina, Zlatko Matijević. *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919.: izabrani dokumenti*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008.

c) tisak

Volja naroda (1918.–1919), *Slobodni građanin* (1919.), *Obzor* (1918.)

Literatura:

- Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus, 1988.
- _____. „'I Karlo je ošo u komite': Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“ *Časopis za suvremenu povijest* XXIII, 3 (1992): 23-43.
- Belinić, Marko. *Hrvatsko zagorje u revoluciji*. Zagreb: Školska knjiga, 1981.
- Bičanić, Rudolf. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Pravni fakultet – Nakladni zavod Globus, 1996.
- Boban, Branka. „Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata“. U *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 29.–30. listopada 2008. pod pokroviteljstvo Sabora Republike Hrvatske*, ur. Romana Horvat, 377-393. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012.
- Bogdanović, Tomislav. „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju.“ *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* XXIII (2013): 96-108.
- Čulinović, Ferdo. *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*. Zagreb: Izdavačko poduzeće „27. srpanj“, 1957.
- Dobrovšak, Ljiljana. „Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata (1914-1918)“. U *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 29.–30. listopada 2008. pod pokroviteljstvo Sabora Republike Hrvatske*, ur. Romana Horvat, 427-453. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012.
- Gabelica, Mislav. „Žrtve sukoba na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918“. *Časopis za suvremenu povijest* II (2005): 462-476.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska: 1918–2008*. Zagreb: Novi Liber, 2008.
- Goldstein, Ivo. „Antisemitizam u Hrvatskoj“. U *Zbornik Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, ur. Ivo Goldstein, 12-54. Zagreb: Židovska općina Zagreb, 1996.
- Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske: drugi dio*. Zagreb: August Cesarec, 1990.
- Horvat, Rudolf. *Hrvatska na mučilištu*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

- Kolar, Mira. „Prehrana u Hrvatskoj tijekom 1918. godine“. U *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 29.–30. listopada 2008. pod pokroviteljstvo Sabora Republike Hrvatske*, ur. Romana Horvat, 73-96. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012.
- Koprivica-Oštrić, Stanislava. „Vojnička pobuna u Varaždinu 23. VII. 1919. godine.“ *Povijesni prilozi II* (1983): 65-94.
- Krizman, Bogdan. „O odjecima Oktobarske revolucije i zelenom kadru.“ *Historijski zbornik X*, 1-4 (1957): 149-157.
- Krleža, Miroslav. *Hrvatski bog Mars*. Zagreb: Tipex, 1995.
- _____. *Kraljevo – Hrvatski bog Mars*. Varaždin: Katarina Zrinski, 2001.
- Martan, Željko. „Ustanak ‘pokvarenih elemenata’ protiv ‘izrabljiivačkih elemenata’: nemiri u sjeverozapadnoj Hrvatskoj potkraj Prvoga svjetskog rata“. U *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.–1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014.*, ur. Stjepan Damjanović, 593-633. Zagreb-Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti- Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2014.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.
- Matković, Stjepan. „Istraživačke dopune o pobuni 5. prosinca 1918. g.“. U *Godina 1918.: prethodnice, zbivanja, posljedice. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. prosinca 2008*, ur. Zlatko Matijević, 129-147. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Pavličević, Dragutin. „Uz 80. obljetnicu prosinačkih žrtava: Masakar hrvatskih domobrana na Jelačićevom trgu u Zagrebu 1918. godine“. U *Hrvatski iseljenički zbornik*, ur. Vesna Kukavica, 132-144. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1999.
- Pivko, Ljudevit. „Zeleni kadri.“ *Vojni vjesnik III* (1922): 23-26.
- Šimončić-Bobetko, Zdenka. „Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918-1941).“ *Povijesni prilozi VII* (1988): 31-76.
- Zvonar, Ivica. „Pogled na 1918. iz perspektive djela istaknutih sudionika“. U *1918. u hrvatskoj povijesti: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 29.–30. listopada 2008. pod pokroviteljstvo Sabora Republike Hrvatske*, ur. Romana Horvat, 501-524. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012.

SUMMARY

Riots in Croatia from the declaration of the State of Slovenes, Croats and Serbs to the December victims

This paper deals with the ideological and social circumstances of the newly formed State of Slovenes, Croats and Serbs at the end of World War I. Internationally unrecognized, with an occupied territory and no strong political and military leadership, the state was further weakened by riots within its borders caused by both the military defectors known as the green cadres and the dissatisfied majority of its citizens and peasants. In late October and throughout November 1918, it looked like there was a

war waging within the State of Slovenes, Croats and Serbs between supporters of the National Council and the rebel peasants in the countryside mostly associated with green cadres soldiers. Murder, arson and robbery of “extermination-prone elements”, elements of the old social order before the World War I, in the countryside, but also in towns, marked this chaotic period and presented, more than ever before, how wide the mental gap was between the inhabitants of the center of Zagreb and the ones a few kilometers outside of the town. Because of the rebellious peasants and soldiers, the National Council in Zagreb was forced to call the Serbian army to enter their national territory and put an end to the riots.

Also, the author tackles the main targets of the peasants’ wrath, but also the consequences that the peasant movement’s breakdown had for the political and social future of Croatia. Aside from this, the paper discusses the role of different ideologies on the awareness of green cadre soldiers, and also farmers, especially towards the end of the war. Thus, the author chiefly emphasizes the importance of the effect of Bolshevism, Wilsonism, and principally the „peasant republicanism“, on the opinion of the peasants and the raising of their social status, but also political power.